

บทที่ ๒

ชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ เป็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างแยกไม่ออก เพราะเมื่อใดก็ตามที่ อายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน ย่อมที่จะเกิดชั้น ๕ ตามมาทันที ซึ่งการปรุงแต่งนั้นจะซับซ้อนเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลว่าจะมองเห็นตามที่เป็นจริงได้เพียงใด ซึ่งจำเป็นต้องศึกษาถึงขบวนการ ขั้นตอนเหล่านั้น ผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นที่จะศึกษาไว้ดังนี้

๒.๑ ชั้น ๕ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๒ ชั้น ๕ อันเป็นอารมณ์วิปัสสนา

๒.๓ อายตนะ ๑๒ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๔ อายตนะ ๑๒ อันเป็นอารมณ์วิปัสสนา

๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ ชั้น ๕ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑.๑ ความหมายของชั้น ๕

ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ^๑

คำว่า ชั้น ๕ เป็นภาษาไทยซึ่งมาจากบาลีว่า “ชนฺธ” แปลว่า หมวด, หมู, พวก, ประชุม, กอง, คณะ, ส่วน, ความดี, กาย, ร่างกาย, ปา, ไหล่, ชั้น, (ส่วนต่างๆ ของร่างกายและจิตใจ) ชั้น ๕ เหล่านี้นั่นเอง เชื่อว่า ทุกขสัจจะ^๒

ชั้น ๕ ในทางพุทธศาสนาหมายถึงร่างกาย โดยแยกร่างกายออกเป็นส่วนๆ ตามสภาพได้ ๕ ส่วนหรือ ๕ ชั้น คือ

---

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/-/๑๕๐.

^๒ ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒/-/๓๔๗.

๑) รูป ได้แก่ ส่วนที่ประกอบกันของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น ผม หน้ง กระดุก โลหิต ถ้าใจเข้าไปยึดถือว่า เป็นกายของเรา พอกายมีการเปลี่ยนแปลงหรือทรุดโทรมลงไป ใจก็จะรับไม่ได้ และทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมา ฉะนั้นท่านจึงบอกว่า การเข้าไปยึดมั่นในรูปชั้นนี้ก็เป็นตัวทุกข์^๓

๒) เวทนา ได้แก่ระบบรับหรือรู้สึกสิ่งที่สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ นี่เป็นธรรมชาติที่จะเกิดขึ้น เมื่อกระทบกับอารมณ์ ทางตา ทางหู มันก็จะเกิดความรู้สึก(ผัสสะ) อยู่ ๒ ทาง คือ ชอบ กับไม่ชอบ ถ้าชอบก็เกิดสุขเวทนา ถ้าไม่ชอบก็เกิดทุกข์เวทนา เวลาเกิดเวทนา ทั้งสุข ทั้งทุกข์ อันเป็นผลมาจากการกระทบกับอารมณ์ภายนอก^๔ ถ้าเข้าไปยึดมั่นว่าความสุขเป็นของเรา ความทุกข์เป็นของเรา เวลาสุขหายไปก็ไม่สบายใจ เวลาทุกข์เกิดขึ้นก็รู้สึกอึดอัดอยู่ภายใน ฉะนั้นท่านจึงบอกว่าการเข้าไปยึดมั่นในเวทนาชั้นนี้ก็เป็นตัวทุกข์อีกอย่างหนึ่ง

๓) สัญญา ได้แก่ ความจำในเรื่องอดีตที่เคยเห็น เคยได้ยิน ตัวนี้สำคัญมาก ถ้ารู้ไม่เท่าทันก็จะเข้าไปยึด และจมปลักอยู่กับอารมณ์อดีต นี่แหละคือตัวทุกข์อย่างสำคัญทีเดียว^๕

๔) สังขาร ได้แก่ ระบบคิดปรุงแต่งต่างๆ ดีบ้างชั่วบ้างซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความจำ (สัญญาชั้นนี้) ตัวนี้เห็นได้ชัดมาก เพราะคนส่วนใหญ่ที่ทุกข์เรื่องความคิดมีไม่น้อยเลย สังขารชั้นนี้ นอกจากเป็นตัวทุกข์อย่างสำคัญแล้ว ยังเป็นบ่อเกิดของกิเลส^๖ (อารมณ์เศร้าหมอง) นานาประการอีกด้วย

๕) วิญญาณ ได้แก่ การรับรู้อารมณ์ทางทวารต่างๆ มีตา มีหู เป็นต้น ตัวนี้ก็ไม่เบาถ้าเข้าไปยึดมั่นเวลากระทบอารมณ์ คือเวลาเห็นรูป เวลาได้ยินเสียง^๗ แล้วเกิดความสำคัญมั่นหมายว่าตัวเราเห็น ตัวเราได้ยิน ถ้าได้เห็น ได้ยินสิ่งที่ดีก็เพลิดเพลินพอใจ แต่ถ้าได้เห็นได้ยินสิ่งที่ไม่ดี ก็จะเกิดอารมณ์ขัดเคือง ฉะนั้นการเข้าไปยึดมั่นในวิญญาณชั้นนี้คือการได้เห็น การได้ยิน นี่ก็เป็นตัวทุกข์

^๓ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสุทฺธิ ปธ ๙), เพชรในดวงใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๙) หน้า ๓๔.

^๔ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๒.

^๕ พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมล), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เล่ม ๓ ภาครูปนิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: แผนกเรียนพระไตรปิฎกวัดเพลงวิปัสสนา, ๒๕๒๒), หน้า ๖๘๕.

^๖ พระอาจารย์ภักทันทะอาสภเถระ, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕.

^๗ ส.ข (บาลี) ๑๗/๗/๑๔, ส.ข (ไทย) ๑๗/๗/๒๑.

สรุป เบญจขันธ์ หมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นชีวิตขันธ์ ๕ ประกอบด้วย รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ (๑) รูปขันธ์ คือ กองรูป ส่วนที่เป็นรูป ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่าง ๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด (๒) เวทนาขันธ์ คือ กองเวทนา ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ เมื่อรับรู้เกิดความพอใจ มนุษย์เรียกว่า สุข เมื่อรับรู้เกิดความไม่พอใจ มนุษย์เรียกว่า ทุกข์ เมื่อรับรู้แล้วไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่า อุเบกขา (๓) สัญญาขันธ์ คือ กองสัญญา ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้ ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ เช่น เสียงดัง รูปสวย กลิ่นหอม รสหวาน ร้อน และดีใจ (๔) สังขารขันธ์ คือ กองสังขาร ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ คุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อุกุศล อัปยากฤต (๕) วิญญาณขันธ์ คือ กองวิญญาณ ส่วนที่เป็นการรู้แจ้งอารมณ์ ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖

๒.๑.๒ ประเภทของขันธ์ ๕

ขันธ์ ๕ นั้น ถ้าแยกแยะตามแนวอภิธรรม จะได้รายละเอียดปลีกย่อยลงไปอีกโดยแยกออกได้เป็นรูปขันธ์ ได้แก่ รูป ๒๘ เวทนาขันธ์ ได้แก่เวทนา ๖ สัญญาขันธ์ ได้แก่ สัญญา ๖ สังขารขันธ์ ได้แก่ สังขาร ๕๐ และวิญญาณขันธ์ ได้แก่ วิญญาณ ๘๘ หรือ ๑๒๑ และบัญญัติเรียกองค์รวมหรือขันธ์ ๕ ว่าบุคคล ตัวตน เรา เขา หรือเรียกโดยปริมาตรว่า รูปธรรม นามธรรม โดยมีรูปเป็นรูปธรรม ส่วนเวทนา สัญญาสังขาร และวิญญาณ เป็นนามธรรม

รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามนี้เรียกว่ารูปขันธ์^๙

๑) รูป หมายถึง ธรรมชาติทั้งปวงที่มีปรากฏขึ้นมาแล้วต้องสลายไปเสื่อมไปด้วยวิโรธปัจจัย คือปัจจัยที่ไม่ถูกกัน ได้แก่ ความร้อน ความเย็น เป็นต้น^๙

ตามแนวอภิธรรมแบ่งรูปเป็น ๒๘ อย่าง คือ^{๑๐}

^๙ พระมหาพิสุตน์ จันทโร (พระนิรัมย์), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิสมุพบาทกับขันธ์ ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

^๙ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๓/๑๔., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗.

^{๑๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๑๒/๒๐๐.

๑) มหาภูตรูป ๔ (เรียกก่ายๆ ว่า ธาตุ ๔) คือ ปฐวีธาตุ (สภาพที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่) อาโปธาตุ (สภาพที่ดึงดูดซาบซึม) เตโชธาตุ (สภาพแผ่ความร้อน) วาโยธาตุ (สภาพที่สั่นไหว)

๒) อุปาทายรูป (รูปอาศัยหรือรูปที่สืบเนื่องมาจากมหาภูตรูป) คือ

(๑) จักขุปสาทรูป คือ ประสาทตา เป็นอวัยวะที่เห็นรูป เมื่อรูปกระทบอวัยวะนี้จะเกิดจักขุวิญญาณขึ้น จักขุปสาทรูปที่อาศัยดวงตาซึ่งมีชิ้นเนื้อเล็กๆ ๓ ชิ้น อยู่รอบๆ ดวงตา และตาขาว และตาที่อยู่ในเนื้อเดียว ๕ ชั้นของเนื้อ เลือด ลม เสมหะ และน้ำเหลือง จักขุปสาทรูปมีขนาดเท่าเมล็ดฝิ่นครึ่งเมล็ด มีลักษณะคล้ายศีรษะเส้นสร้างขึ้นโดยธาตุ ๔ ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในซึ่งมีธาตุไฟมากกว่าเรียกว่าจักขุปสาท^{๑๑}

(๒) โสตปสาทรูป คือ ปสาทหู เป็นอวัยวะที่ฟังเสียง เสียงเมื่อกระทบอวัยวะนี้จะเกิดโสตวิญญาณขึ้น โสตปสาทตั้งอยู่ภายในช่องหูทั้งสอง ที่ปกคลุมด้วยขนสีน้ำตาล อาศัยเยื่อแผ่นมีลักษณะคล้ายๆ ก้านเมล็ดถั่วเขียวซึ่งสร้างขึ้นด้วยธาตุ ๔ ตามกรรมในอดีต และเป็นที่มียาอากาศธาตุมากกว่า เรียกว่า โสตปสาท^{๑๒}

(๓) ฆานปสาทรูป^{๑๓} คือ ประสาทจมูก เป็นอวัยวะที่สูดดมกลิ่น เมื่อกลิ่นกระทบอวัยวะนี้จะเกิดฆานวิญญาณขึ้น ฆานประสาทตั้งอยู่ภายในจมูก มีลักษณะคล้ายดอกทองหลาง สร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้ง ๔ ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ที่มีวาโยธาตุมากกว่า เรียกว่า ฆานปสาท

(๔) ชิวหาปสาทรูป คือ ประสาทลิ้น เป็นอวัยวะรู้รส เมื่อรสชาติต่างๆ กระทบกับอวัยวะนี้จะเกิดชิวหาวิญญาณขึ้น ชิวหาปสาทมีลักษณะคล้ายดอกอุบลซึ่งตั้งอยู่ภายในชิ้นเนื้อของลิ้น สร้างขึ้นโดยธาตุทั้ง ๔ ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ที่มีอาโปธาตุมากกว่า เรียกว่า ชิวหาปสาท^{๑๔}

(๕) กายปสาทรูป คือ ประสาทกาย เป็นอวัยวะรู้การกระทบสัมผัส ด้วยอวัยวะนี้แล้ว กายวิญญาณจึงเกิดขึ้น กายประสาทนี้ตั้งอยู่ทั่วๆ ไปในร่างกายยกเว้นที่ผม ขน เล็บ ฟัน และส่วนอื่นในร่างกายที่ปราศจากความรู้สึก สร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้ง ๔ ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ที่มีปฐวีธาตุมากกว่า เรียกว่า กายประสาท^{๑๕}

^{๑๑} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๖.

^{๑๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๗., วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๑๓.

^{๑๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๙๑๐/๑๙๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๑๐/๒๑๕.

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^{๑๕} วิ.ป. (ไทย) ๘/๑๒๗/๔๘๕.

๓) โคจรรูป หรือวิสัยรูป ๔ คือ รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอายตนะได้แก่

- (๑) វិណ្ណរូប หรือ รูปสี (รูปารมณ)
- (๒) สัททรูป หรือ รูปเสียง (สัททารมณ)
- (๓) คันธรูป หรือ รูปกลิ่น (คันธารมณ)
- (๔) รสรูป หรือ รูปรส (รสารมณ)

๔) ภาวรูป ๒ คือ รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศได้แก่

- (๑) อิตถิภาวรูป คือ รูปที่แสดงถึงความเป็นหญิง
- (๒) บุริสภาวรูป คือ รูปที่แสดงถึงความเป็นชาย

๕) ทหฺยรูป ๑ คือ รูปที่เป็นที่ตั้งอาศัยเกิดของจิตและเจตสิก

๖) ชีวีตรูป ๑ คือ รูปที่เป็นชีวิตรูป ได้แก่ รูปที่รักษากลุ่มรูปที่เกิดจากกรรม

๗) อาหารรูป ๑ คือ โอชาที่มีอยู่ในอาหาร

๘) ปริณฺหารูป ๑ คือ รูปที่กำหนดทิศะ อากาสธาตุ ช่องว่างระหว่างรูปต่อรูป

๙) วิญญฺติรูป ๒ คือ รูปคือการเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย ได้แก่

- (๑) กายวิญญฺติรูป ได้แก่ การเคลื่อนไหวกาย
- (๒) วจฺวิญญฺติรูป ได้แก่ การกล่าววจา

๑๐) วิการรูป ๓ คือ อาการที่ดัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้แก่

- (๑) ลหุตารูป ได้แก่ ความเบาแห่งรูป
- (๒) มุทุตารูป ได้แก่ ความอ่อนแห่งรูป
- (๓) กัมมัญญูตารูป ได้แก่ ความควรแก่การงาน แห่งรูป

๑๑) ลักขณรูป ๔ คือ รูปที่เป็นลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด ได้แก่

- (๑) อุปจฺยรูป คือ ความก่อตัวหรือเติบโตของรูป
- (๒) สันตติรูป คือ ความสืบต่อแห่งรูป
- (๓) ชรตารูป คือ ความทรุดโทรมแห่งรูป
- (๔) อนิจฺจตารูป คือ ความปรวนแปรแตกสลายแห่งรูป^{๑๖}

เมื่อมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปอาศัยซึ่งกันและกันแล้วมหาภูตรูป ๔ จึงเกิดขึ้น ถึงแม้ว่าอุปาทายรูปจะเกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป แต่ว่ามหาภูตรูป ๔ ไม่ได้อาศัยอุปาทายรูป

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

ทนายรูปเกิดขึ้น และอุปาทายรูป ถ้าปราศจากมหาภูตรูป ๔ เสียแล้วจะเกิดขึ้นไม่ได้ อุปมาว่าด้วยไม้ ๓ อัน คือ มหาภูตรูป ๔^{๑๗} เหมือนไม้ ๓ อันค้ำกัน อุปาทายรูปเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ ควรเปรียบเสมือนเงาที่แผ่กระจายไปโดยไม้ ๓ อันที่ค้ำกันอยู่นี้ เป็นความแตกต่างกัน ระหว่างรูปทั้ง ๒

๒) เวทนา หมายถึง การเสวยอารมณ์ แบ่งเป็น ๓ คือ สุข (ทางกายหรือทางใจก็ตาม) ทุกข์ (ทางกายหรือทางใจก็ตาม) อทุกขมสุข (ไม่ทุกข์ไม่สุขคือเฉยๆ บางที่เรียกว่า อุเบกขา)^{๑๘} แบ่งเป็น ๕ คือ สุข (ทางกาย) ทุกข์ (ทางกาย) โสมนัส (ดีใจ) โทมนัส (เสียใจ) อุเบกขา (เฉยๆ) แบ่งตามที่เกิดเป็น ๖ คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจักขุ ทางโสตะ ทางฆานะ ทางชีวหา ทางกาย และทางมน

๓) สัญญา หมายถึง การจำอารมณ์ แบ่งเป็น ๖ ตามแห่งการรับรู้^{๑๙} คือ

- (๑) รูปสัญญา ความหมายรูปรูป เช่นว่า ดำ แดง เขียว ขาว เป็นต้น
- (๒) สัททสัญญา ความหมายรู้เสียง เช่นว่า ดัง เบา ทุ้ม แหลม เป็นต้น
- (๓) คันธสัญญา ความหมายรู้กลิ่น เช่นว่า หอมเหม็น เป็นต้น
- (๔) รสสัญญา ความหมายรู้รส เช่นว่า หวาน เปรี้ยว ขม เค็ม เป็นต้น
- (๕) โผฏฐัพพสัญญา ความหมายรู้สัมผัสทางกาย เช่นว่า อ่อน แข็ง หยาบ ละเอียด ร้อน เย็น เป็นต้น
- (๖) ฌัมมสัญญา ความหมายรู้อารมณ์ ทางใจ เช่นว่า งาม น่าเกลียด เทียง ไม่เทียง เป็นต้น^{๒๐}

๔) สังขาร หมายถึง การปรุงแต่งอารมณ์ แบ่งเป็นเจตสิก ๕๒ อย่าง^{๒๑}

ถ้าเทียบเคียงกับการแบ่งแบบขั้น ๕ เจตสิก ก็ได้แก่ เวทนา สัญญา และ สังขาร ทั้งหมดคือในจำนวนเจตสิก ๕๒ นั้น เป็นเวทนา ๑ เป็นสัญญา ๑ ที่เหลือ ๕๐ อย่าง เป็น สังขารทั้งสิ้น สังขารขั้นจึงเท่ากับเจตสิก ๕๐^{๒๒} อย่าง ซึ่งแยกย่อยได้ดังนี้

^{๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙๕/๓๗๕.

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๔/๑๒๖.

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๒.

^{๒๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๑/๒๖๕., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๓.

^{๒๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๙/๑๙๗.

^{๒๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๙/๑๙๙.

(๑) อัญญสมานาเจตสิก (เจตสิกที่เข้าไปได้ทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่ว) ๑๑ (นับครบมี ๑๓ เพราะเวทนาและสัญญาเป็นเจตสิกหมวดนี้แต่ไม่เป็นสังขาร จึงตัดออกไป) คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก(เจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง) ๕ คือ ผัสสะ เจตนา เอกัคคตา (สมาธิ) ขีวิตินทรีย์ และมนสิการ (จำนวนเดิมมี ๗ ทั้งเวทนา กับสัญญา)

ปกิณณกเจตสิก (เกิดกับจิตได้ทั่วไป ทั้งฝ่ายดี ฝ่ายชั่วแต่ไม่ตายตัว ๖ คือ วิตก วิจาร อธิโมกข์ (ความป้กใจ) วิริยะ และฉันทะ

(๒) อกุศลเจตสิก (เจตสิกที่เป็นอกุศล) ๑๔ คือ

อกุศลสาธารณเจตสิก (เกิดกับจิตที่เป็นอกุศลทุกดวง) ๔ คือ โมหะ อหิริ กะ โนตตปปะ และอุทธัจจะ

ปกิณณกอกุศลเจตสิก (เกิดกับจิตที่เป็นอกุศลแต่ไม่ตายตัวทุกครั้ง) ๑๐ คือ โลภพ ทิฏฐิ มานะโทสะ มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถีนะ มithะ และวิจิกิจฉา

(๓) โสภณเจตสิก (เจตสิกดีงาม คือ เกิดกับจิตที่เป็นกุศลและอัปยกฤต) มี ๒๕ คือ

โสภณสาธารณเจตสิก (เกิดกับจิตดีงามทุกดวง) ๑๙ คือ ศรัทธาสติ หิริ โอตตปปะ อโลภะ อโทสะ (เมตตา) ตตรมัมมัตตตา (บางที่เรียกอุเบกขา) กายปัสสัทธิ (ความสงบแห่งนามกายคือกองเจตสิก) จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมูหุตา จิตตมูหุตา กายกัมมัณฺญูตา จิตตกัมมัณฺญูตา กายปาคุณฺญูตา (ความคล่องแคล่วแห่งนามกายคือกองเจตสิก) จิตตปาคุณฺญูตา กายชุกตา(ความซื่อตรงแห่งนามกายคือกองเจตสิก)จิตตชุกตา^{๒๓}

ปกิณณกโสภณเจตสิก (เกิดกับจิตฝ่ายดีงาม แต่ไม่ตายตัวทุกครั้ง) ๖ คือ รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา และธรรมสัญญาเจตนา แปลว่า เจตน์จำนงหรือความคิดปรุงแต่ง เกี่ยวกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์^{๒๔}

๕) วิญญาน หมายถึง การรู้แจ้งอารมณ์ แบ่งตามทางที่เกิดเป็น ๖^{๒๕} คือ จักขุวิญญาน โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน และมโนวิญญาน แปลตามแบบว่า ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ)

^{๒๓} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๐๐/๑๕๔., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๐๐/๑๙๗.

^{๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๕๐/๓๒๔.

^{๒๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๖/๑๒๙/๙๑๗.

ตามแนวอธิธรรม เรียกวิญญาณชั้น ทั้งหมดว่า จิต และจำแนกจิตออกเป็น ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง คือ^{๒๖}

(๑) จำแนกตามภูมิหรือระดับของจิต เป็นกามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตระจิต ๘ (แยกพิสดารเป็น ๔๐)

(๒) จำแนกโดยคุณสมบัติเป็นอกุศลจิต ๑๒^{๒๗} กุศลจิต ๒๑ (พิสดารเป็น ๓๗) วิบากจิต ๓๖ (พิสดารเป็น ๕๒) กิริยาจิต ๒๐

ชั้น ๕ นั้นตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ โดยมากมีความเข้าใจว่าความเป็นอยู่ต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นแก่ตน เช่น การทำ การพูด การคิดนึก ความสบาย ความไม่สบาย ดีใจ เสียใจ และการเปลี่ยนแปลงไปต่างๆ ของร่างกาย เป็นต้น เหล่านี้เป็นตัวเรา เป็นของเราแทบทั้งสิ้น ซึ่งล้วนแต่เป็นอัตตทิฐิ คือยึดถือว่ามีตัวมีตนทั้งสิ้น แต่ความจริงนั้น ความเป็นไปต่างๆ เหล่านี้ หาใช่เป็นเรา เป็นเขาไม่ เป็นสภาพของชั้น ๕^{๒๘} แท้ๆ

นอกจากนี้ยังสามารถแยกประเภทตามสภาพที่ปรากฏหลายประการ ซึ่งเป็นการค้นพบอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า เพราะสมัยนั้นโลกเล็งกันว่า กายและจิต อันไหนคือชีวิตแท้ พวกเขามีทฤษฎีว่า ร่างกายคือชีวิต จิตคือผลพลอยได้ ดังนั้นต้องกิน ดื่ม เสพ ให้เต็มที่ เพราะชีวิตข้างหน้าหาไม่ ได้พัฒนาวัตถุนิยมสืบทอดมาถึงปัจจุบัน พวกจิตก็มีทฤษฎีว่า ร่างกายเหมือนเสื้อผ้าจิตคือผู้เดินทาง กายตายจิตดำรงต่อไป พระพุทธองค์ตรัสว่า ทั้งกายและจิต เหมือนปลาอยู่ในแห ชาวประมง ดันรันทุขุทรมานทั้งคู่ พระองค์ได้แสดงถึงชีวิตหรือชั้น ๕ ไว้ดังนี้

คำว่าชั้น หมายถึงเป็นกลุ่ม เป็นกอง คำว่าเป็นกลุ่ม เป็นกอง ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่ามันมีจำนวนมากๆ มารวมกัน แต่หมายถึงว่า มันมีประเภทต่างๆ กัน รวมกัน ก็เรียกว่า เป็นชั้นประเภทต่างๆ มี ๕ ประเภท^{๒๙} คือ

ประเภทที่ ๑ คือ ธรรมที่เป็นอดีต ปัจจุบัน คือหมายถึงว่าชั้น ๕^{๓๐} ที่เป็นอดีต คือ ดับไปแล้วก็มี กำลังปรากฏก็มี ที่เกิดขึ้นในข้างหน้าก็มี ความที่มีประเภทต่างกันอย่างนี้ก็เลยรวมหมด

^{๒๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๖/๒๒๙/๙๔๓.

^{๒๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๖/๒๒๙/๙๔๓.

^{๒๘} พระสัทธัมม โชติกะธัมมาจริยะ ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิกอุปนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ทิพยวิสุทธการพิมพ์), หน้า ๑๕๐.

^{๒๙} ที.ม. (บาลี) ๙/๒๑๓/๔๓., ที.ม. (ไทย) ๙/๒๑๓/๗๒.

^{๓๐} ม.ม. (บาลี) ๑๔/๔๕๓/๓๘๖., ม.ม. (ไทย) ๑๔/๔๕๓/๔๐๔.

เรียกว่าเป็นกอง ถ้าเป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ของรูป ก็เป็นกองรูป ถ้าเป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ของเวทนา ก็เป็นกองเวทนา

ประเภทที่ ๒ คือ ธรรมที่เป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มี ธรรมภายในเรียกว่า อัชฌัตติกะ ธรรมภายนอกเรียกว่า พาหิระ ชั้นที่เป็นภายใน^{๓๑} หมายถึง เกิดที่ตัวเรา เกิดที่กาย ที่เรา สมมติว่าตัวเรา ที่ตนก็มี คนอื่นก็มีถือว่าเป็นภายนอก เรียกว่ามีประเภทต่างๆ

ประเภทที่ ๓ คือ สภาพหยาบก็มี ละเอียดก็มี อย่างหยาบ เรียกว่า โสฬาริกะอย่างละเอียดเรียกว่าสุขุมะ^{๓๒} อย่างเช่นรูป รูปบางชนิดจะเป็นรูปที่ละเอียด เช่น รูปน้ำ อาโป เป็นสุขุมรูป เป็นรูปละเอียด พวกราชารูป คือ ความเป็นหญิง ความเป็นชาย หทยวัตถุรูป รูปหัวใจก็ถือว่าเป็นรูปละเอียด ส่วนรูปหยาบมีพวกสี่ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย เป็นรูปหยาบ เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นรูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งมีลักษณะที่หยาบและละเอียด นับว่าเป็นกลุ่มเป็นกองหนึ่ง

ประเภทที่ ๔ คือ เป็นหีนะและเป็นปณิตะ คือสภาพอย่างเลวก็มี อย่างประณีตก็มี

ประเภทที่ ๕ คือ เป็นทुरुและสันตติกะ คือไกลกับใกล้ ไกลก็มี ใกล้ก็มี ไกลในที่นี้ คือรู้ได้ยาก ปัญญาารู้ได้ยาก ใกล้รู้ได้ง่ายก็มี

สรุป ประเภทของชั้น ๕ นั้น ถ้าแยกแยะตามแนวอภิธรรม จะได้รายละเอียดปลีกย่อยลงไปอีกโดยแยกออกได้เป็นรูปชั้น ได้แก่ รูป ๒๘ เวทนาชั้น ได้แก่เวทนา ๖ สัญญาชั้น ได้แก่ สัญญา ๖ สังขารชั้น ได้แก่ สังขาร ๕๐ และวิญญาณชั้น ได้แก่ วิญญาณ ๘๙ หรือ ๑๒๑ และบัญญัติเรียกกองคร่อมหรือชั้น ๕ ว่าบุคคล ตัวตน เรา เขา หรือเรียกโดยปริมาตรว่า รูปธรรม นามธรรม โดยมีรูปเป็นรูปธรรม ส่วนเวทนา สัญญาสังขาร และวิญญาณ เป็นนามธรรม ดังนั้น การรวมเข้าเป็นกองของรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ชื่อว่าชั้น ซึ่งไม่ได้หมายความว่ามีความมากมายมารวมกัน แต่หมายเอาการรวมตัวกันของชั้นประเภทต่างๆ คือที่เป็นอดีต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ไกล ใกล้ รู้ยาก รู้ง่าย

๒.๑.๓ สภาวะและองค์ธรรมของชั้น ๕

สภาวะธรรมของชั้น ๕ ก็คือ การเจริญสติกำหนดรู้รูปนามปัจจุบัน จึงทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถหยั่งเห็นลักษณะพิเศษและลักษณะทั่วไปได้อย่างชัดเจนเปรียบเหมือนคนที่แทงนาคูทองฟ้าเมื่อเกิดฟ้าแลบ เขาย่อมเห็นสถานที่เกิดฟ้าแลบและรูปร่างสัณฐานของฟ้าแลบได้อย่างชัดเจน

^{๓๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๗/๑๐๗.

^{๓๒} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑/๑.

ตรงกันข้าม ถ้าแหงนดูท้องฟ้า เมื่อฟ้าแลบหายไปแล้วหรือดูเมื่อยังไม่เกิดฟ้าแลบ เขาย่อมไม่เห็น การเกิดขึ้นจริงของฟ้าแลบได้ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงไม่ควรใส่ใจต่ออดีตหรืออนาคต ควรเจริญสติ กำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันตามความเป็นจริง^{๓๓}

ขั้น ๕ คือ ตัวตนทั้งฝ่ายกายและจิต อันประกอบด้วยรูปหรือกาย และจิตอันมีเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นเรื่องของการจำแนกตัวตนที่เรายึดมั่น ถือมั่น หลงใหล และพึงพอใจ ให้เห็นว่าเป็นเพียงเกิดแต่เหตุปัจจัยของสิ่งเหล่านี้ ไม่ได้มีความเป็นตัวตนที่เป็นแก่นแท้ๆ คงทนอย่างถาวรทั้งนี้ก็ต้องอาศัยปัญญาที่พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงอยู่เนืองๆ ในรูปนามขั้น ๕ หรือ กาย ใจ คือ ปัญญาที่ในมหากุศล มหาภิรียา ขณะที่กำหนดรู้รูปนามขั้น ๕ หรือกาย ใจ^{๓๔}

การมองเห็นสิ่งทั้งหลายในรูปของส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้จริงของสิ่งทั้งหลายไม่มี^{๓๕} เมื่อแยกส่วนต่าง ๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปให้หมดก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ ตัวอย่างง่ายๆ ที่ยกขึ้นอ้างอิงกันบ่อยๆ คือ “รถ”^{๓๖} แต่ถ้าแยกส่วนประกอบทั้งหมดออกจากกัน ก็จะหาตัวตนของรถไม่ได้ มีแต่ส่วนประกอบทั้งหลายซึ่งเรียกต่าง ๆ กัน จำเพาะแต่ละอย่างอยู่แล้ว คือ ตัวตนของรถมิได้มีอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านั้น มีแต่เพียงคำบัญญัติว่า “รถ” สำหรับสภาพที่มารวมตัวกันชั่วคราวของส่วนประกอบย่อยๆ ต่อไปอีกหาตัวตนที่แท้ไม่พบ เช่นเดียวกัน เมื่อจะพูดว่า สิ่งทั้งหลายมีอยู่ก็ต้องเข้าใจในความหมายว่ามีอยู่ในภาวะของส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมกันเข้าด้วยกัน

สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในโลกที่เข้าใจกันว่า เป็นคน สัตว์ ฯลฯ เป็นความจริงในระดับสมมติ แต่ความจริงในระดับลึกลงไป ทุกสรรพสิ่งล้วนเป็นเพียงขั้น ๕ ที่เป็นรูปและนามรวมตัวกันเข้าเป็นกลุ่ม เปรียบได้กับรถยนต์อันเป็นที่รวมส่วนประกอบหลายอย่าง เช่น ยาง ล้อ ที่นั่ง เครื่องยนต์ แบตเตอรี่ ตัวถังรถ และเปรียบเหมือนบ้านนอนเป็นที่ประชุมของหลังคา เสา พื้น ฯลฯ^{๓๗}

เมื่อมองเห็นสภาพของสิ่งทั้งหลายในรูปของการประชุมส่วนประกอบเช่นนี้ พุทธธรรมจึงต้องแสดงต่อไปว่า ส่วนประกอบต่างๆ เหล่านั้นเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง อย่างน้อยก็พอเป็น

^{๓๓} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), **อริยวัฏสัพพัญญู**, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๔๐.

^{๓๔} พระอาจารย์ ภัททันตะอาสภมหาเดช ดร., **วิปัสสนาที่ปณีฎีกา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๕

^{๓๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๑๑๕., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

^{๓๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, พระคันธสาราภิวงศ์ แปล, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๑๑.

ตัวอย่าง และโดยที่พุทธธรรมมีความเกี่ยวข้องเป็นพิเศษกับเรื่องชีวิต โดยเฉพาะในด้านจิตใจการ แสดงส่วนประกอบต่างๆ จึงต้องครอบคลุมทั้งวัตถุและจิตใจหรือทั้งรูปธรรมและนามธรรมและ แยกแยะเป็นพิเศษในด้านจิตใจ

การแสดงส่วนประกอบต่างๆ นั้นย่อมทำได้หลายแบบสุดแต่วัตถุประสงค์จำเพาะของ การแสดงแบบนั้นๆ แต่ในที่นี้จะแสดงแบบชั้น ๕ พุทธธรรมแยกแยะชีวิตพร้อมทั้งองค์ภาพพ ทั้งหมด ที่บัญญัติเรียกว่า “สัตว์” “บุคคล” ฯลฯ ออกเป็นส่วนประกอบต่างๆ ๕ ประเภท หรือ ๕ หมวด เรียกทางธรรมว่า เบญจชั้น คือ

รูป ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของ ร่างกาย หรือ สรรพและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่างๆ ของสสาร พลังงานเหล่านั้น

เวทนา ได้แก่ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และ ทางใจ

สัญญา ได้แก่ ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะ ต่างๆ อันเป็นเหตุทำให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้

สังขาร หรือ ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิตที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลางๆ โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ พุดง่าย ๆ ว่า ความนึกคิดดีชั่วต่างๆ เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โทสะ โลภะ มานะ ทิฏฐิ มัจฉริยะ เป็นต้น

วิญญาณ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ ชั้น ๔ ข้อยหลังซึ่งเป็นพวก นามชั้น มีข้อควรทำความเข้าใจเพิ่มเติม เพื่อเห็นความหมายชัดเจน และเพื่อป้องกันความ สับสน^{๓๘} ดังนี้

สัญญา^{๓๙} เป็นความรู้จำพวกหนึ่ง หมายถึง การหมายรู้หรือกำหนดรู้อาการของอารมณ์ เช่น ลักษณะ ทรวดทรง สี สันฐาน ฯลฯ ตลอดจนชื่อเรียก และสมมติบัญญัติต่างๆ เขียว ขาว ดำ แดง ดั่ง เบา ทุ้ม แหลม อ้วน ผอม โต๊ะ ปากกา หมู หมา ปลา แมว คน เขา เรา ท่าน เป็นต้น การ หมายรู้หรือกำหนดรู้^{๓๙} อาศัยการจับเผชิญหรือการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์ หรือความรู้เก่า กับประสบการณ์หรือความรู้ใหม่ ถ้าประสบการณ์ใหม่ตรงกับประสบการณ์เก่า เช่นพบเห็นคนหรือ

^{๓๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๙/๔๐๑., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๓๘๘.

^{๓๙} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๗๙/๙๘., ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐.

สิ่งของที่เคยรู้จักแล้ว ได้ยินเสียงที่เคยได้ยินแล้ว ดังตัวอย่างนาย ก. รู้จักนายเขียว ต่อมาอีกเดือนหนึ่ง นาย ก. เห็นนายเขียวอีกและรู้ว่าคนที่เขาเห็นนั้นคือนายเขียว อย่างนี้เรียกว่า จำได้ มี ๒ อย่างคือ

(๑) สัญญาอย่างสามัญ ซึ่งกำหนดหมายเอาอาการของอารมณ์ที่เกิดขึ้นหรือเป็นไปอยู่ตามปกติธรรมดาของมัน

(๒) สัญญาสืบทอดหรือสัญญาอย่างซับซ้อนที่บางครั้งก็ใช้คำเรียกให้ต่างออกไปเฉพาะอย่างยิ่ง “ปัญจสัญญา” อันหมายถึงสัญญาเนื่องด้วยอารมณ์ที่คิดปรุงแต่งขึ้นให้ซับซ้อนพิสดารด้วยแรงผลักดันของตัณหาและทิฐิ^{๔๐} ซึ่งเป็นสังขารชั้นนำในฝ่ายร้ายอีกอย่างหนึ่ง การแยกเช่นนี้จะช่วยให้มองเห็นความหมายของสัญญาที่กำลังแสดงบทบาทอยู่พร้อมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสัญญากับชั้นอื่นภายในกระบวนการธรรมได้ชัดเจน

วิญญาณ^{๔๑} แปลตามแบบว่าความรู้แจ้ง คือ รู้แจ้งอารมณ์ หมายถึง ความรู้ประเภทยืนพื้นเป็นฐานและเป็นทางเดินให้แก่นามชั้นอื่นๆ เกี่ยวข้องกับนามชั้นอื่นทั้งหมด เป็นทั้งความรู้ต้นและความรู้ตามทีว่าเป็นความรู้ต้น คือความรู้เริ่มแรก เมื่อเห็นได้ยินเป็นต้น (เกิดวิญญาณขึ้น) จึง

จะรู้สึกชื่นใจ หรือปีบคั่นใจ (เวทนา) จึงจะกำหนดได้ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ (สัญญา) จึงจะจำนงตอบและคิดปรุงแต่งไปต่างๆ (สังขาร เช่น เห็นท้องฟ้าวิญญาณ) รู้สึกสบายตาชื่นใจ (เวทนา) หมายรู้ว่า ท้องฟ้าสีคราม สดใส ฟ้าสวย ฟ้าบ่า ฟ้าสวย (สัญญา) ชอบใจฟ้านั้น อยากเห็นฟ้านั้นได้สบายๆ ชัดเจนและนานๆ ฯลฯ (สังขาร) : ที่รู้ตามคือรู้ควบไปตามกิจกรรมของชั้นอื่นๆ เช่น รู้สึกสบาย (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นสุข (วิญญาณ : พึงสังเกตว่ารู้สึกสุข กับรู้ว่าเป็นสุข ไม่เหมือนกัน) รู้สึกปีบคั่นใจไม่สบาย (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นทุกข์ (วิญญาณ) หมายรู้ว่าอย่างนี้เป็นสุข อย่างนั้นเป็นทุกข์ (สัญญา) ก็รู้ไปตามนั้นเมื่อนึกคิดปรุงแต่งตั้งเจตน์จำนงไปอย่างใดๆ (สังขาร) ก็ย่อมมีความรู้ควบอยู่พร้อมกันด้วยโดยตลอด กระแสความรู้ยืนพื้นซึ่งเกิดดับต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลาควบไปกับนามชั้นอื่นๆ หรือกิจกรรมทุกอย่างในจิตใจนี้เรียกว่าวิญญาณ

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งที่ช่วยความเข้าใจเกี่ยวกับวิญญาณ คือ วิญญาณ เป็นการรู้ความต่างจำเพาะ รู้ความหมายจำเพาะ หรือรู้แตกต่างความหมายนี้พึงเข้าใจด้วยตัวอย่าง เช่น เมื่อเห็นผืนผ้าลายที่ว่าเห็นนั้น แม้จะไม่ได้กำหนดหมายว่าอะไรเป็นอะไร ก็ย่อมเห็นลักษณะอาการ เช่น สีสัน เป็นต้น ซึ่งแตกต่างกันเป็นพื้นอยู่พร้อมด้วยเสร็จนี้เป็นรู้ขั้นวิญญาณ เพราะวิญญาณรู้ เห็นความต่างต่างนั้นอยู่ สัญญาจึงหมายรู้อาการที่แตกต่างกันนั้นได้ว่า เป็นนั่น เป็นนี่ เช่น เป็น เขียว

^{๔๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๙/๓๖๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๓๘๘.

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๗.

ขาว แดง เป็นต้น หรือเมื่ออยากรับประกันผลไม่ถึงจะไม่ได้กำหนดหมายว่าเป็นรสหวาน รสเปรี้ยว ก็รู้รสที่หวาน รสที่เปรี้ยว นั้น

เมื่อลืมนึกถึงรสที่ต่างจำเพาะนั้น ความรู้อย่างนี้คือวิญญาน เป็นความรู้ขึ้นพินเมื่อว่า รสหวานอะไร รสเปรี้ยวอะไร (สัญญา) เป็นต้น : ส่วนในแง่ที่ว่ารู้ความหมายจำเพาะนั้น อธิบายสั้นๆ ว่า เมื่อเกิดวิญญานขึ้น คือเห็น ได้ยิน เป็นต้น ว่าที่จริงแล้วจะเป็นการเห็นการได้ยิน จำเพาะบางแง่ บางความหมายของสิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินเช่นนั้น พูดอีกอย่างหนึ่งว่าจะการเห็นการได้ยินตามความจำเพาะแง่จำเพาะอย่างที่เราใส่ให้แก่สิ่งนั้น ทั้งนี้สุดแต่สังขารที่เป็นปัจจัยให้วิญญานนั้นเกิดขึ้น

ดังนั้น การจำแนกชั้น ๕ เพื่อให้เห็นเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ไม่มีความเป็นตัวตนที่เป็นแก่นแท้ๆ คงทนถาวร และการเห็นอย่างนี้เป็นการเห็นด้วยการเจริญสติปัญญากำหนดรู้รูปนามอันเป็นปัจจุบันซึ่งโดยแท้จริงเป็นการรวมของส่วนประกอบต่างๆ เข้าด้วยกันครอบคลุมทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรมที่เรียกว่าชั้น ๕ หรือ รูปนาม เมื่อเจริญสติปัญญา ๔ ด้วยความเพียร มีสติ และสัมปชัญญะ จะทำให้บุคคลยังเห็นรูปนามปรากฏเป็นไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง การที่จะบรรลุธรรมได้ ต้องเจริญสติปัญญา ๔ อย่างใด อย่างหนึ่งมี กายานุปัสนาสติปัญญาเป็นต้น จึงจะสามารถบรรลุธรรมได้^{๔๒}

สรุป สภาวะและองค์ธรรมของชั้น ๕ คือ ตัวตนทั้งฝ่ายกายและจิต อันประกอบด้วยรูปหรือกาย และจิตอันมีเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน เป็นเรื่องของการจำแนกตัวตนที่เรายึดมั่น ถือมั่น หลงใหล และพึงพอใจ ให้เห็นว่าเป็นเพียงเกิดแต่เหตุปัจจัยของสิ่งเหล่านี้ ไม่ได้มีความเป็นตัวตนที่เป็นแก่นแท้ๆ คงทนอย่างถาวรทั้งนี้ก็ต้องอาศัยปัญญาที่พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงอยู่เนืองๆ ในรูปนามชั้น ๕ หรือกาย ใจ คือ ปัญญาที่ในมหากุศล มหากิริยา ขณะที่กำหนดรู้รูปนามชั้น ๕ หรือกาย ใจ

๒.๒ ชั้น ๕ อันเป็นอารมณ์วิปัสสนา

^{๔๒} พระครูวินัยธรรมเกียรติ จานุกตโร, เฉพาะศึกษานามรูปปัจจุเจตญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัญญา ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนา ๗ เดือน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

การที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ให้เหล่าเวไนยสัตว์^{๔๓} เข้าใจความจริงของชีวิตในระดับที่ลึกที่สุดจนเหลือเพียงขั้น ๕ จึงตรัสการเจริญสติปัฏฐานหมวดขั้นไว้เพื่อละความยึดติดในตัวตน เมื่อนักปฏิบัติหยั่งเห็นโครงสร้างทางร่างกายของตนเอง ความไม่รู้ก็จะหมดไป แล้วอนุสัย^{๔๔} ที่ทำให้เกิดทุกข์ย่อมถูกขจัดได้โดยเด็ดขาด ส่งผลให้บรรลุความหลุดพ้นอย่างแท้จริง ดังมีพุทธพจน์ที่ปรากฏให้มหาสติปัฏฐานสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคือ อุปาทานชั้น^{๔๕} ๕ อยู่ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่อย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่ว่า

- ๑ รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้
- ๒ เวทนาเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างนี้
- ๓ สัญญาเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้
- ๔ สังขารเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างนี้
- ๕ วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้

ด้วยวิธีนี้ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน^{๔๖} อยู่พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่พิจารณาเห็นเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือว่าภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘ธรรมมีอยู่’ ก็เพียงอาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย ตัณหา ทิฎฐิอยู่และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคืออุปาทานชั้น ๕ อยู่อย่างนี้^{๔๗}

^{๔๓} สัตว์ผู้ควรแก่การแนะนำสั่งสอน, สัตว์ที่ฟังแนะนำได้, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๑.

^{๔๔} อง สตตก. (บาลี) ๒๓/๑๑/๘., อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗.

^{๔๕} เมื่อกล่าวโดยสรุป อุปาทานชั้น หมายถึงทุกข์ ตามบาลีว่า “สงขิตฺตณ ปณฺจอุปาทานกฺขนธา ทุกฺขา” แปลว่า โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นตัวทุกข์ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๓/๓๑๙., ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๓.

^{๔๖} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๒๘.

^{๔๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

การเจริญวิปัสสนาโดยมีขั้น ๕ เป็นอารมณ์นั้น ขั้น ๕ ที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น ต้องเป็นขั้นที่เป็นโลกียะ^{๔๘} คือ ประกอบด้วยอุปาทาน^{๔๙} เท่านั้น มีแนวทางการมีแนวทางการปฏิบัติที่สอดคล้องกับพระพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตรดังนี้ คือ การพิจารณาอุปาทานขั้น ๕

รูปขั้นมี ๕ ลักษณะ คือ เห็นรูปขั้น เกิดเพราะอวิชชาเกิด, เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด, เพราะอาหารเกิด, เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิด

ความดับของรูปขั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นรูปขั้น ดับเพราะอวิชชาดับ, เพราะตัณหาดับ, เพราะกรรมดับ, เพราะอาหารดับ, เพราะเห็นลักษณะแห่งความดับ

ความเกิดของเวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น อย่างละ ๕ ลักษณะ คือ เห็นเวทนาขั้นเกิด สัญญาขั้น สังขารขั้นเกิด เพราะอวิชชาเกิด, เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด, เพราะผัสสะเกิด, เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิด

ความดับของเวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น อย่างละ ๕ ลักษณะ คือ เห็นเวทนาขั้นดับ สัญญาขั้น สังขารขั้นดับ เพราะอวิชชาดับ, เพราะตัณหาดับ, เพราะกรรมดับ เพราะผัสสะดับ, เพราะเห็นลักษณะของความแปรปรวน

เห็นความเกิดของวิญญานขั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นวิญญานขั้นเกิดเพราะอวิชชาเกิด, เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด, เพราะรูปนามเกิด, เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิดเห็นความดับของวิญญานขั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นวิญญานขั้นดับเพราะอวิชชาดับ, เพราะตัณหาดับ, เพราะกรรมดับ, เพราะรูปนามดับ, เพราะเห็นลักษณะแห่งความแปรปรวน

โอภาส เป็นสังขารขั้นมีความเกิดดับเช่นเดียวกับขั้น ๕ ดังกล่าว ดังนั้น โอภาสจึงมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

อนิจจลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง เห็นความเกิดขึ้นและความดับไป

ทุกข์ลักษณะ คือ ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เห็นความเบียดเบียนที่กำลังเกิดขึ้น และรู้ว่าไม่มีความเกิดขึ้นในขณะที่กำลังความดับไป

อนัตตลักษณะ คือ ความว่างเปล่า ที่ไม่สามารถบังคับบัญชาได้

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๑.

^{๔๙} อุปาทาน ๔ คือ กามุปาทาน, ทิฏฐุปาทาน, สิลัพพตูปาทานและอิตถวาหุปาทาน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓.

ในตรุณวิปัสสนาญาณ (อุทฺทปฺพญาณูปัสสนาญาณอย่างอ่อน) ผ่านพ้นไป เพราะทางตลอดลักษณะ ๕๐ อย่าง จึงลักษณะโอภาสที่มีความดับไปแล้วเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความดับไปเอง ความเข้าใจอย่างนี้ชื่อว่า อารฺทวิปัสสโก คือผู้บำเพ็ญวิปัสสนาหรือผู้เริ่มต้นเห็นแจ้งและอยากจะชักชวนผู้อื่นให้มาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาด้วย นอกจากนี้ยังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระวิปัสสนาจารย์ หรือ นักปฏิบัติที่กำลังปฏิบัติอยู่กับตนเป็นอย่างดี^{๕๐}

สรุป ขั้น ๕ อันเป็นอารมณ์วิปัสสนานั้น ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องหยั่งเห็นรูปนามตามความเป็นจริง ย่อมกำหนดรู้สภาวะ เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส นึกคิด และรูปอันเป็นที่อาศัยของจิต พร้อมทั้งรูปที่เกิดกับจิตในขณะนั้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยมีสติเป็นเครื่องกำกับ เมื่อสติมีกำลังมากขึ้นย่อมทำให้สมาธิเกิด เมื่อสมาธิมีกำลังแนบแน่นจนเป็นอัปนาสมาธิเกิดองค์ฌานเป็นพื้นฐานให้เกิดวิปัสสนาปัญญาเห็นความเป็นไตรลักษณ์ของรูปนาม เพราะองค์ธรรมของขั้น ๕ นั้นอยู่ในส่วนของธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานซึ่งถือว่าเป็นการเห็นธรรมที่เกิดขึ้นแล้วนั่นเอง

๒.๓ आयتنะ ๑๒ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๒.๓.๑ ความหมายของอายตนะ ๑๒

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ได้ให้ความหมายของอายตนะไว้ว่า “สรรพสิ่ง” (สิ่งทั้งปวง, ครบหมด, ทุกสิ่งทุกอย่าง) คือ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโณภูฏัพพะ ใจกับธรรมารมณ์ นี้เรียกว่า สรรพสิ่ง^{๕๑}

บัญญัติว่าเป็นโลก คือ ที่ใดมีตา มีรูป มีจักขุวิญญาณ มีธรรมอันพึงรู้ด้วยจักขุวิญญาณ หรือบัญญัติว่าเป็นโลกคือ ที่ใดมีหู..มีจมูก..มีลิ้น..มีกาย..มีใจ มีธรรมารมณ์ มีมนโวิญญาณมีสิ่งอันพึงรู้ด้วยมนโวิญญาณที่นั่นมีโลกหรือบัญญัติว่าโลก^{๕๒}

คำว่า อายตนะ หมายถึง ติดต่อกับ เครื่องติดต่อกับ แดนต่อความรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ หูเป็นเครื่องรู้ เสียงเป็นสิ่งที่รู้ เป็นต้น จัดเป็น ๒ ประเภท คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖^{๕๓}

^{๕๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาโค), *วิปัสสนาธุระ*, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๒๖.

^{๕๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔/๑๙.

^{๕๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๕/๔๘.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๔๕.

อายตนะ หมายถึง ธรรมที่มีสภาพคล้ายกับยังผลของตนให้เกิดขึ้น ชื่อว่าอายตนะ อายตนะภายในมี ๖ ภายนอกมี ๖ เช่น ตากับสีเป็นอายตนะ คู่ที่ ๑ กระพริบ จักขุปสาทคือประสาท ตากับรูปารมณ์ คือสีต่างๆ กระพริบแล้ว ก็ยังสภาพเห็นให้เกิดขึ้นสภาพเห็นนั้นเป็นผลเกิดขึ้น สีกับ ตากระพริบกันการเห็นก็เกิดขึ้น ฉะนั้นประสาทตากับสีจึงเป็นอายตนะที่เหลือก็เช่นเดียวกัน

อายตนะ หมายถึง ที่เกิดหมายความว่า บุญและบาปอาศัยเกิดตามอายตนะนี้ทั้งนั้น และนอกจากนี้ยังเป็นที่เกิดของจิต กับเจตสิกด้วย

อายตนะ หมายถึง ที่ต่อ หรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลอย่างง่ายๆ ว่า ทางรับรู้ มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทย ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๕๔}

อายตนะ หมายถึง ที่อยู่ หมายความว่า เป็นที่อยู่อาศัยของรูปและนาม รูปและนาม อาศัยเกิดขึ้นที่นี่

อายตนะ หมายถึง ที่ประชุม หมายความว่า เหตุปัจจัยมาประชุมกัน ณ ที่นี้ เช่น ตา เห็นรูปครั้งหนึ่งๆ ต้องประชุมพร้อมด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ จักขุประสาท รูปารมณ์ แสงสว่าง มนสิการ หู ได้ยินเสียง ก็ต้องประชุมพร้อมด้วยเหตุ ๔ โดยทำนองเดียวกันนี้ คือ โสตปสาท สัททา รมณ์ ช่องว่าง และมนสิการ จมูกได้กลิ่น ก็ต้องอาศัยพร้อมด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ โสตปสาท คัน ธารมณ์ ลม และมนสิการ เป็นต้น

อายตนะ หมายถึง ทำให้สังขารทุกข์เกิดขึ้น หมายความว่า สรรพสัตว์พากันหลงจมอยู่ในวัฏฏสงสาร ไม่รู้จักหนทางไปสู่มรรคผล นิพพาน เกิดความมืดมนเพราะอวิชชาทอหุ้ม จึงพากันก่อกรรมทำชั่วอยู่ตลอดไป เมื่อทำกรรมแล้วย่อมได้รับผลของกรรม คือวิบากเมื่อวิบากเกิดแล้ว กิเลสก็เกิดอีก วนกันอยู่ในห้วงมรรณพภพสงสารอย่างนี้ตลอดไปไม่รู้จักสิ้นสุดยุติลงได้ ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยอายตนะเป็นเหตุ^{๕๕}

คำว่า อายตนะ มีความหมายอย่างสั้นที่สุดที่ว่า เครื่องต่อและมีความหมายหลายนัยคือ^{๕๖}

^{๕๔} ตามคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ “อายตนะ” มีความหมายหลายนัยเช่น แปลว่าเป็นที่สืบ ต่อแห่งจิตและเจตสิก คือเป็นที่จิตและเจตสิกทำหน้าที่กันจวน, เป็นที่แผ่ขยายจิตและเจตสิกให้กว้างขวางออกไป เป็นตัวการนำสังสารทุกข์อันยืดยาวให้ดำเนินสืบต่อไปอีก, เป็นบ่อเกิด, แหล่ง, ที่ชุมนุมเป็นต้น (ดูวิสุทธิ. ๓/๖๑).

^{๕๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ป.ธ.๙), **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒๗.

^{๕๖} พระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และ ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๓.

๑) **สยชาติเทสฏฐ** เป็นที่เกิด หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ชื่อว่าอายตนะ อันเป็นเครื่องต่อให้เกิดจิตและเจตสิก ถ้าไม่มีอายตนะแล้ว ก็ไม่มีเครื่องต่อให้เกิดจิตและเจตสิก ไม่มีวิจิต ไม่มีบุญไม่มีบาป

๒) **นิวาสนฏฐ** เป็นที่อยู่หมายความว่า อายตนะเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตและเจตสิก จิตเจตสิกไม่ได้อาศัยอยู่ที่อื่น

๓) **อากรณฏฐ** เกิดแก่สัตว์ทั่วไป หมายความว่า อายตนะนี้เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายไม่เลือกชั้นวรรณะ

๔) **สโมสรมฏฐ** เป็นที่ประชุม หมายความว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประชุมกันมารวมกันมาต่อกันเมื่อใดจิตและเจตสิกก็จะเกิดขึ้นเมื่อนั้น ถ้าอายตนะไม่ประชุมกันไม่ต่อกัน จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นไม่ได้

๕) **การณฏฐ** เป็นเหตุให้เกิด หมายความว่า ถ้าไม่มีอายตนะ เป็นเหตุ เป็นปัจจัยแล้ว จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อมีอายตนะเป็นเหตุเป็นปัจจัย จิตเจตสิกก็เกิดขึ้น เป็นเหตุให้เกิดบุญหรือบาปต่อไป

ความหมายของอายตนะอีกนัยหนึ่ง กล่าวไว้สั้นๆ ดังนี้

(๑) สยชาติเทสฏฐ	ที่เกิดของบุญและบาป
(๒) นิวาสนฏฐ	ที่อยู่ของบุญและบาป
(๓) อากรณฏฐ	ทำการนำมาซึ่งบุญและบาป
(๔) สโมสรมฏฐ	ที่ประชุมของบุญและบาป
(๕) การณฏฐ	เหตุแห่งบุญและบาป

จะเห็นได้ว่า อายตนะเป็นเครื่องต่อที่สำคัญอันทำให้สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด และเมื่อเกิดมาแล้ว ก็อายตนะนี้เองเป็นปัจจัยให้ประพตติเป็นไปในเหตุที่จะให้เกิดทุกข์หรือจะให้พ้นทุกข์ ขึ้นชื่อว่าสัตว์ที่ไม่ต้องอาศัยอายตนะนั้นไม่มี อายตนะจำแนกโดยประเภทแห่งทวารมี ๖ เป็นอายตนะภายใน จำแนกแห่งอารมณ์ก็มี ๖ เหมือนกัน เป็นอายตนะภายนอกรวมอายตนะมี ๑๒ คือ โดยประเภทแห่งทวาร โดยประเภทแห่งอารมณ์ เป็นอายตนะภายใน ๖ เป็นอายตนะภายนอก ๖ ^{๕๗}

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๖/๑๐๖.

สรุป आयตนะหมายถึงเครื่องต่ออันว่าการต่อจะต้องมีของสองสิ่งมาต่อกัน เครื่องต่อสิ่งหนึ่งนั้นมียอยู่ในตัวเราแล้ว จึงเรียกว่าอายตนะภายใน ส่วนเครื่องต่ออีกสิ่งหนึ่งนั้นเป็นสิ่งที่โน้มน้าวเข้ามาต่อจึงถือเป็นของอายตนะภายนอก เช่น ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส ใจได้รับรู้ธรรมารมณ์

๒.๓.๒ ประเภทของอายตนะ

อายตนะภายในมี ๖ เรียกว่าอัมมัตตกายตนะ^{๕๘} ได้แก่

- ๑) จักขายตนะ ได้แก่ ประสาทตา เป็นธรรมชาติที่มีความใสในการที่จะรับสีต่างๆ
- ๒) โสตายตนะ ได้แก่ โสตปสาท เป็นธรรมชาติที่มีความใสในการรับเสียงต่างๆ
- ๓) ฆานายตนะ ได้แก่ ฆานปสาท เป็นความใสในการรับกลิ่นต่างๆ
- ๔) ชิวหายตนะ ได้แก่ ชิวหาปสาท เป็นความใสในการรับรสต่างๆ
- ๕) กายายตนะ ได้แก่ กายปสาท เป็นความใสในการรับโณภูมิจิต
- ๖) มนายตนะ ได้แก่ เป็นตัวจิตทั้งหมด ธรรมชาติที่รู้อารมณ์จิตทั้งหมด จัดเป็น

มนายตนะ

อายตนะภายนอกมี ๖ เรียกว่า พาหรายตนะ ได้แก่

- ๑) รูปายตนะ ได้แก่ สีต่างๆ เป็นธรรมชาติที่จะกระทบเฉพาะทางตา ไม่สามารถที่จะไปกระทบทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายได้
- ๒) สัททายตนะ ได้แก่ เสียงต่างๆ เป็นธรรมชาติกระทบเฉพาะทางหู
- ๓) คันธายตนะ ได้แก่ กลิ่นต่างๆ เป็นธรรมชาติกระทบเฉพาะทางจมูก
- ๔) รสายตนะ ได้แก่ รสต่างๆ เป็นธรรมชาติกระทบเฉพาะทางลิ้น
- ๕) โณภูมิจิตตนะ ได้แก่ โณภูมิจิต คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง เป็น

ธรรมชาติกระทบเฉพาะทางกาย

- ๖) ฐัมมายตนะ ได้แก่ สภาพธรรมที่กระทบทางใจ องค์ธรรมปรมัตถ์ ก็คือ เจตสิกทั้งหมด ๕๒ ชนิด แล้วก็รูปละเอียด เรียกว่า สุขุมรูป ๑๖ ตลอดทั้งนิพพาน เป็น ฐัมมายตนะ^{๕๙}

สรุป ชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่าย ตายเกิด อย่างไม่มีสิ้นสุดก็เพราะมีอายตนะเป็นเครื่องต่อที่สำคัญ ตาต่อกับรูป หูต่อกับเสียง จมูกต่อกับกลิ่น ลิ้นต่อกับรส กายต่อกับ

^{๕๘} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และ ๗, หน้า ๑๕๒.

^{๕๙} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และ ๗, หน้า ๑๕๖.

สัมผัส ใจต่อกับธรรมมารมณ อันเป็นปัจจัยให้เกิดรูปนาม ส่งผลให้เป็นบุญและบาป เป็นทุกข์หรือจะพ้นจากทุกข์ ก็ต้องอาศัยอายตนะ ๑๒ ทั้งสิ้น

๒.๓.๓ องค์ประกอบของอายตนะ ๑๒

อายตนะ ๑๒ ว่าด้วยการตั้งสติกำหนดพิจารณา อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ สักแต่ว่าอายตนะเป็นที่ต่อของชีวิต (คือระหว่างรูปกับรูป หรือระหว่างรูปกับนาม ให้ติดต่อกันเกิดความรู้ทางใจขึ้นได้) และเป็นที่ไหลมาของบุญและบาป ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงปรมาณธรรม คือ ชันธ อายตนะ ธาตุ สัจจะ เท่านั้น^{๖๐}

อายตนะภายในภายนอกจัดเป็นคู่กันกระทบกัน ในความหมายของคำว่า อายตนะอีกประการหนึ่ง ก็คือ กระทำซึ่งจิตและเจตสิกนั้นให้กว้างขวางเจริญขึ้น เมื่ออายตนะภายในและภายนอกกระทบกันแล้ว ก็จะทำให้วิถิจิตเกิดขึ้น ในวิถินี้จะมีจิตเกิดขึ้นหลายชนิดจิตที่เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง วิบากบ้าง กิริยาบ้าง เกิดขึ้นหลาย ๆ ชนิด แล้ววิถิจิตนี้เกิดขึ้นวนเวียนหลาย ๆ รอบ^{๖๑}

อายตนะคู่ที่ ๑ อายตนะภายในก็คือประสาทตา อายตนะภายนอกก็คือ รูปารมณ คือ สี ต่างๆ มากระทบกัน ทำให้เกิดการเห็นขึ้น เกิดสภาพเห็นขึ้น อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม ประสาทตาเป็นรูป สีที่กระทบตาก็เป็นรูป สภาพเห็นเป็นนาม ในทางการปฏิบัติก็ให้เจริญสติระลึกจรรูปนาม จรรูปนามทางตาก็กำหนดที่สภาพเห็น สภาพเห็นเป็นอย่างไร มันเป็นธรรมชาติที่ฉายออกไปทางตาไปรับสีต่างๆ เห็นก็จะเห็นสี เห็นรูปให้เจริญสติเข้าไปรู้ สีเป็นรูป เห็นเป็นนาม

แต่ถ้ารู้เลยไปถึงสิ่งที่เห็นนั้นเป็นคนเป็นสัตว์ เป็นสิ่งของ มีชื่อ มีความหมายต่างๆ นั้น เป็นสมมติบัญญัติ เป็นบัญญัติอารมณ์ ไม่ใช่ปรมาณธรรม เจริญวิปัสสนาท่านให้กำหนดที่ปรมาณธรรมนั้นก็พยายามกำหนดที่สภาพเห็น หรือสีที่กระทบทางตา สีเป็นรูป เห็นเป็นนามคือ ไม่พยายามที่จะนึกคิดออกไปว่าสิ่งที่เห็นนั้นเป็นอะไร เป็นคนเป็นสิ่งของอะไร อย่างนั้นมันไปสู่สมมติ ให้พยายามกำหนดถึงสภาพเห็น แต่ในความเป็นจริงมันไม่สามารถจะยับยั้งให้อยู่เพียงแค่นี้เท่านั้น^{๖๒}

อายตนะคู่ที่ ๒ นั้น ภายในก็ได้แก่ โสตายตนะ คือประสาทหู สิ่งที่มากระทบก็คือ อายตนะภายนอก ก็คือ สัททายตนะ คือเสียงต่างๆ เสียงมากระทบประสาทหู หูกับเสียงต่อกัน^{๖๓}

^{๖๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๔/๒๕๘., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙.

^{๖๑} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๗๗.

^{๖๒} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๗๘.

^{๖๓} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, สัมมาทิฐิตามพระเถราธิบายของท่านสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๒.

ซึ่งก็เป็นรูปธรรมด้วยกัน เสียงก็เป็นรูป ประสาทหูก็เป็นรูป กระพอกันก็เป็นเหตุให้เกิดสภาพได้ยิน ขึ้น สภาพได้ยินเป็นนามธรรม เสียงเป็นรูป ประสาทหูเป็นรูป ได้ยินเป็นนาม มนายนะเป็นนาม ในทางการปฏิบัติให้เจริญสติระลึกสภาพได้ยิน ได้ยินเสียง ได้ยินก็อย่างหนึ่ง เสียงก็อย่างหนึ่ง แต่ว่าก็ควรจะกำหนดมาทางสภาพได้ยินเพราะจะทำให้ไม่เลยไปสู่สมมติบัญญัติ ได้ง่าย^{๒๔}

ถ้ามุ่งไปที่เสียงจะเป็นสมมติบัญญัติ กำหนดเสียง นั้นเสียงรล เสียงเรื่อ เสียงสุนัข มีความหมายอย่างนั้นๆ เป็นสมมติบัญญัติได้ง่าย ถ้ากำหนดสภาพได้ยินๆ คือ สภาพได้ยินเป็น ลักษณะที่ฉายออกไปทางหู ไปรับเสียง เป็นตัวได้ยิน ได้ยินอะไร ได้ยินเสียง เสียงเป็นอารมณ์ ได้ยินเป็นตัวจิตเป็นมนายนะ กำหนดสภาพได้ยินๆ ก็จะได้สังเกตว่ามีความเกิดดับ เสียงมันก็คือ รูปที่ดังสูงๆ ต่ำๆ ไม่ใช่เป็นคนเป็นสัตว์อะไร ได้ยินก็ได้ยินเพียงเสียงสูงๆ ต่ำๆ กำหนดดูจะเห็นว่าสภาพได้ยินนั้นมันหมดไป ได้ยินแล้วหมดไปๆ หมดความรู้สึกรู้ของสภาพได้ยินแต่ละขณะๆ ขณะนี้ฟังอยู่ สังเกตดูจะเห็นว่าสภาพได้ยินนั้นมีความเกิดดับๆ อยู่ เป็นปรมาตมธรรม เมื่อได้ยินแล้วจิตคิดนึกไปถึงเสียงที่ได้ยินว่า เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งของ เป็นเสียงสุนัข แมว เสียงคน ซ่อนั่นซ่อนี่ นั่นก็คือเป็นบัญญัติอารมณ์ ก็ไม่ไปดู การปฏิบัติก็ไม่ไปพิจารณาที่เรื่องราว คือความเป็นคน เป็นสัตว์ แต่ให้พิจารณาที่มนายนะคือตัวที่ไปรู้เรื่องราว ความเป็นคนเป็นสัตว์ ความคิดนึกถึงเรื่องราวยังเกิดขึ้น ตัวที่คิดถึงเรื่องราวเป็นมนายนะ คือเป็นจิต เป็นนามธรรม สติมารู้ที่มนายนะ คือตัวความนึกคิด

ตัวที่ไปคิดถึงเรื่องเป็นคนเป็นสัตว์ ตัวเรื่องราวที่เป็นคนสัตว์นั้นเป็นอารมณ์เป็นบัญญัติอารมณ์ เป็นสมมติ แต่ตัวที่ไปรับรู้เรื่องราวเป็นปรมาตม เป็นจิต เจริญวิปัสสนาต้องกำหนดที่ปรมาตม

กำหนดมาที่จิตขณะนั้น ก็เห็นว่าจิตนั้นทำหน้าที่คิดนึกๆ คิดๆ ไปเรื่องนั้นเรื่องนี้ พอสติกำหนดความคิดนึก เรื่องต่างๆ ก็ขาดลงเหมือนหนังที่ขาดตอน ฉะนั้นใครที่ชอบคิดไปที่เรื่องราวต่างๆ ให้กำหนดความคิด พอกำหนดความคิดเรื่องที่คิดมันจะหยุดลงเดี๋ยวนั้นก็ไปอีก เพราะสติที่ระลึกรู้ก็ระลึกรู้ได้ชั่วขณะนิดเดียวแล้วก็ดับลง กำลังของอารมณ์เหล่านั้นยังมีกำลังอยู่ก็ดึงเอาจิตไปคิดใหม่สติก็รู้ว่า รู้ความคิดใหม่ แต่ต้องระวังว่ารู้แบบปกติ คืออย่าบังคับ อย่าบังคับว่าหยุดคิดนะ อย่างคิดนะ บังคับไม่ให้คิด อย่างนี้ก็ไม่ถูก จะทำให้เคร่งเครียด ทำให้เกิดความวุ่นวายใจ เพราะความคิดก็เป็นอนัตตา ความคิดก็เป็นของไม่เที่ยง มันก็แสดงตัวเองประกาศตัวเอง ถ้าจิตมันหยุดได้ก็จะบอกว่า ฉันไม่เที่ยงนะ ฉันบังคับบัญชาไม่ได้นะ แต่เราก็จะไปบังคับมันทำเดี๋ยว เขาก็จะประกาศตัวให้เห็นอยู่แล้วว่าไม่เที่ยง บังคับบัญชาไม่ได้ แต่ว่าไม่ยอมรับ สติปัญญาไม่ยอมรับ มันก็เลยจะไปบังคับให้มันหยุดคิด หนักเข้ามันก็เลยเกิดดับ แค้นโทสะว่าไม่สมปรารถนา แต่ถ้ายอมรับสิ่งใดไม่เที่ยง มันก็ต้องไม่เที่ยงมีหน้าที่กำหนดรู้ ไม่มีหน้าที่ไปจัดแจงให้มันเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ใน การปฏิบัติมันจะคิดหรือหยุดคิดก็กำหนดรู้มันไป ฉะนั้นเมื่อได้ยินเสียงกำหนดสภาพได้ยิน ไม่

^{๒๔} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๗๙.

พยายามจะไปนึกเรื่องราวของเสียงเหล่านั้น แต่เมื่อจิตมันรู้เลยไปสู่เรื่องราว ก็ให้กำหนดที่จิต แล้วมันเลยไปถึงความรู้สึกพอใจไม่พอใจเสียงนั้น เช่น นั่งกรรมฐานเสียงสุนัขกัดกัน กำหนดสภาพได้ยินไม่ทัน จิตมันคิดว่าเสียงนั้นเป็นเสียงสุนัขแล้วเกิดความไม่พอใจ พอมันเลยไปถึงความไม่พอใจ สติกำหนดความไม่พอใจความไม่พอใจก็เป็นธัมมายตนะ เป็นตัวเจตสิกที่ปรุงแต่งจิตอยู่ ที่กระทบทางใจกำหนดสภาพไม่พอใจนั้น

อายตนะคู่ที่ ๓ ประสาทจุมูกกับกลิ่นต่างๆ เป็นรูป ธรรมชาติรู้กลิ่นเป็นนาม กำหนดรูปกลิ่นที่จุมูก^{๖๕} ประสาทจุมูกก็เป็นรูปกระทบกันแล้วก็เกิดเหตุให้เกิดการรู้กลิ่นขึ้น ตัวรู้กลิ่นนี้เป็นมนายตนะ เป็นจิต แต่เป็นจิตที่เกิดที่จุมูก ทำหน้าที่รู้กลิ่น กลิ่นก็อย่างหนึ่ง รู้กลิ่นก็อย่างหนึ่ง กลิ่นนั้นเป็นรูป รู้กลิ่นเป็นนาม สติก็ระลึก รู้ พอรู้กลิ่นก็ระลึกรู้สภาพ รู้กลิ่น เกิดการรับรู้ทางจุมูกขึ้นมา เช่นกินข้าว กลิ่นกระทบจุมูกก็รู้ มันก็จะมิกลิ่นต่างๆ แต่ถ้าไปสู่สมมติบัญญัติก็จะรู้ว่ามิกลิ่นอะไร กลิ่นกับข้าวอะไรนึกไป ถ้านึกไปถึงความหมายเป็นสมมติบัญญัติแล้วในขณะที่ไปสู่สมมติบัญญัติขณะนั้นไม่ใช่รู้กลิ่นแล้ว เป็นจิตทางใจ เป็นมนายตนะ คือทำหน้าที่คิดนึกไปสู่สมมติบัญญัติ อารมณ์เป็นบัญญัตินั้นเป็นจิต สติก็รู้มาที่ใจ กำหนดมาที่ตัวที่ไปรู้ความหมายและถ้ามันเลยไปถึงความชอบใจ ไม่ชอบใจ ถ้ากลิ่นมันหอมดีก็ชอบใจ ถ้ากลิ่นมันเหม็นไม่ชอบใจ ก็กำหนดความชอบใจไม่ชอบใจ ซึ่งเป็นธัมมายตนะ การกำหนดรู้ก็จะทำให้เกิดความเป็นปกติขึ้น หรือทำให้เห็นธรรมชาติว่า ธรรมเหล่านี้เป็นแต่ธรรมชาติไม่ใช่สัตว์ บุคคล กลิ่นก็เป็นธรรมชาติ รู้กลิ่นก็เป็นธรรมชาติ คิดนึกไปถึงเรื่องของกลิ่นก็เป็นธรรมชาติ พอใจก็เป็นธรรมชาติ ไม่พอใจก็เป็นธรรมชาติ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัย ดับไปตามเหตุตามปัจจัย มีลักษณะไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นลักษณะของมัน กลิ่นมันดับ รู้กลิ่นมันก็ดับ ตัวที่เข้าไปรู้เรื่องราวก็ดับ พอใจก็ดับ ไม่พอใจก็ดับ เพราะเหตุมันดับ การเห็นความเกิดดับมันทำให้เกิดปัญญาว่าไม่เที่ยงบังคับไม่ได้ หนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้^{๖๖}

อายตนะคู่ที่ ๔ ประสาทลิ้นกับรสต่างๆ เป็นรูปธรรม ธรรมชาติที่รู้รสเป็นนามกำหนดรู้รูปรสที่ลิ้น^{๖๗} สภาพรู้รสนั้นเป็นมนายตนะ เป็นจิตที่เกิดขึ้นที่ลิ้น ทำหน้าที่รู้รส รสก็อย่างหนึ่ง รสก็อย่างหนึ่งรสนั้นเป็นรูป รุสนั้นเป็นนาม รสก็เป็นรสต่างๆ ไม่รู้ว่าเป็นรสอะไร ปรมัตถธรรมแค่รสต่างๆ ไม่รู้ว่าเป็นรสแฉงนั้นแฉงนี้ รสขนม รสอะไรต่างๆ แค่รู้รสนั้นนั่นคือปรมัตถ์ ก็ทำสติระลึก รู้ เวลากินข้าวรสกระทบลิ้น ระลึกรู้สภาพรสรู้รส แต่พอเลยไปสู่สมมติบัญญัติ รู้ว่ารสนี้เป็นรสไก่

^{๖๕} อาจารย์แนบ มหานิรานนท์, **แนะแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๙.

^{๖๖} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), **วิปัสสนาภูมิ**, หน้า ๘๑.

^{๖๗} อาจารย์แนบ มหานิรานนท์, **แนะแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา**, หน้า ๑๓๙.

บ้าง รสน้ำปลา รสหวาน เราก็รู้มาที่ใจ คือ มนายนะ ตัวจิตที่เกิดที่ใจที่ไปคิดนึกให้รู้ว่าเป็นสมมติ บัญญัติต่างๆ แล้วถ้ามันเลยไปถึงว่าพอใจไม่พอใจรสอันนี้ ชอบดี ก็กำหนดรู้ความพอใจ อันไหนไม่ชอบก็กำหนดรู้ความไม่พอใจซึ่งเป็นธัมมายนะเกิดขึ้น^{๖๘}

อายตนะคู่ที่ ๕ อายตนะภายในก็คือ กายายตนะ ได้แก่ ประสาทกาย ภายนอกก็คือ โผฏฐัพพายตนะ เครื่องกระทบทางกายมี ปฐวิโผฏฐัพพารมณฺ์ เตโชโผฏฐัพพารมณฺ์ วาโยโผฏฐัพพารมณฺ์ คือ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุดินก็ลักษณะแข็ง แข็งน้อยก็เป็นความอ่อน ธาตุไฟก็มีลักษณะเป็นความร้อน ความร้อนน้อยก็คือความเย็น ธาตุลมมีลักษณะเคร่ง ตึง ตึงน้อยก็คือความหย่อน ฉะนั้นสิ่งที่มากระทบทางกายก็จะมีคามเย็นบ้าง ร้อนบ้าง อ่อนบ้าง แข็งบ้าง หย่อนบ้าง ตึงบ้าง กระทบกับกายปสาทซึ่งเป็นรูปธรรม เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาตั้งอยู่ เย็นมาก กระทบ ที่แขน ที่ขา ลำตัว ใบหน้า ก็กำหนดรู้ มีความตึง หายใจเข้า หายใจออก หน้าอกหน้าท้อง มันตึง หายใจเข้ามันตึง เวลาหายใจออกมันก็หย่อนตัวลง ก็กำหนดรู้ กัน ขากระทบพื้นรู้สึกแข็งก็ กำหนดรู้ มือไปกระทบผ้ารู้สึกว่ามันอ่อน กำหนดรู้ หรือว่ามันรู้สึกตึง กำหนดไป บางทีเคร่ง จดจ้อง บังคับไป เกิดความตึง ตึงที่ศรีษะ ตึงที่หน้าผาก หัวคิ้วก็กำหนดความตึง เมื่อรู้สึกตึงกำหนดความตึง กำหนดแบบปกติคือกำหนดแบบไม่บังคับ กำหนดแบบตามสภาพ ก็จะคลายตัวเป็นปกติ

ฉะนั้น เย็นก็ตาม ร้อนก็ตาม อ่อนก็ตาม แข็งก็ตาม หย่อนก็ตาม ตึงก็ตาม เป็นรูปนาม เมื่อกระทบกับกายปสาท ก็เกิดความรู้สึกขึ้นเป็นกายวิญญาน คือให้รู้สึกเย็น รู้สึกร้อน รู้สึกอ่อน รู้สึกแข็ง รู้สึกหย่อน รู้สึกตึง ก็เป็นมนายนะที่เกิดขึ้นที่กาย ก็กำหนดรู้ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ตัวรู้สึก ตัวที่เข้าไปรับรู้เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง เป็นนาม เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง เป็นรูปตัวที่เข้าไปรับรู้เป็นนามเมื่อกำหนดไม่ทันก็ไปสู่บัญญัติ คิดไปว่าเย็นนี้ มันเป็นลม มาจากพัดลม ร้อนที่มันมาจากไฟ มาจากแดด แข็งนี้มันเป็นพื้น อย่างพื้นที่มันเป็นพื้น หินอ่อน เห็นหน้าตานึกถึงชื่อ ถึงความหมาย นั่นเป็นสมมติบัญญัติ แต่ในขณะที่จิตไปนึกถึงสมมติ บัญญัตินั้นก็จริงของจริง คือตัวที่ไปรู้สมมติบัญญัติ เป็นของจริง คือเป็นจิตที่เกิดที่ใจเป็นมนายนะ ทางใจ สติก็รู้มาที่จิตใจคือ รู้มาที่ตัวไปรู้เรื่องราวต่างๆ อย่างเราสัมผัสผัสสะไรมาทางกาย เราจะคิด เรื่อยไปเป็นสิ่งที่มันเป็นชื่อ เป็นความหมาย เป็นเรื่องราว ก็รู้มาที่ใจ แล้วถ้ามันเลยไปถึงความรู้สึก พพอใจไม่พอใจก็กำหนดรู้ความพอใจไม่พอใจ ซึ่งเป็นธัมมายนะ

อายตนะคู่ที่ ๖ ก็คือ มนายนะ กับ ธัมมายนะ ใจเป็นนาม ธรรมชาติกระทบใจมีทั้ง รูปกับนาม เช่น รูปนั่ง ยืน เดิน คู้เหยียด ฯลฯ เป็นรูป นามกระทบใจมีมากมาย เช่น นามโกรธ

^{๖๘} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๘๒.

นามโลก เป็นต้น^{๖๙} กระทั่งกันก็ทำให้เกิดรู้เรื่องราวต่างๆ ขึ้น ก็กำหนดรู้จิตใจที่นึกคิด ตัวอัมมายนะ ที่กระทบที่ใจ คือเจตสิกต่างๆ รวมทั้งรูปละเอียด คือสุขุมรูป ส่วนนิพพานนั้นยังไม่เกิดขึ้น ถ้าเกิดขึ้นเมื่อไรก็เป็นอันว่า เข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลนิพพานก็เป็นอัมมายนะ มากระทบที่ใจ สามารถที่จะไปสัมผัสรู้ได้ เมื่อเจริญวิปัสสนามีญาณปัญญาแก่กล้าไปถึงโลกุตตรญาณ ก็จะไปรับ นิพพานเป็นอารมณ์ กิเลสที่มีอยู่ในจิตใจก็จะถูกประหารให้น้อยลง เบาบางลง ฉะนั้นขณะที่เจริญ สติกำหนดรู้รูปนามอยู่เสมอนี้ มันก็จะบรรเทากิเลสไปได้ แต่ถ้าญาณปัญญาเกิดขึ้นจะละกิเลสเป็น ณะ เรียกว่า ตทังคพหาน และเมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นจึงจะละโดยเด็ดขาดเป็นสมุจเฉตพหาน อันนี้ เป็นเรื่องชีวิต เป็นเรื่องของธาตุแท้ที่มีอยู่จริงๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง เป็นเรื่องซึ่งพิสูจน์ได้ เป็น ของจริงที่น่าศึกษาน่าเรียนรู้มันไม่มีอะไรที่น่าศึกษาเท่ากับของจริง ๆ คือเราของจริงมันก็จะทำให้ เราสามารถที่จะพ้นทุกข์ได้ ถ้าไม่ศึกษาไม่เรียนรู้มันไปเข้าใจไปรู้แต่สมมติบัญญัติ สมมติบัญญัติ มัน ก่อให้เกิดความโลภ โกรธ หลง แต่ถ้าเข้าใจชีวิตจริง ให้รู้จักว่าปรมาตมธรรมจริงๆ เป็นอย่างนี้ สมมติ บัญญัติเข้ามารวมเป็นอย่างนี้^{๗๐} แต่ต้องทำไปตามสมมติบัญญัติ ต้องเรียกชื่อไปตามชาวโลกเขา เรียกปฏิบัติไปตามสมมติบัญญัติ แต่ไม่ยึดถือ ทำไปตามนั้นอนุโลมไปตามนั้นแต่ไม่ได้ไปสำคัญนั้ นหมายในสิ่งเหล่านั้น เป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล จิตใจมันก็มีความเบาขึ้น เป็นอิสระ อันนี้ ถ้าหากว่าไม่รู้เท่าทัน ยึดเป็นตัวเป็นตน ใครมากระทบไม่ได้ มากระทบก็ท้าวเขาต่ำเขาแก่ล้ง มีตัว เราเป็นตัวตนอยู่ เพราะฉะนั้นจึงต้องอาศัยการปฏิบัติเพื่อให้เห็นว่าไม่มีตัวตนมีเพียงธรรมชาติเป็น ายตนะซึ่งเป็นรูป เป็นนาม

สรุป องค์ประกอบของอายตนะ ๑๒ ว่าด้วยการตั้งสติกำหนดพิจารณา อายนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อายตนะเป็นที่ต่อของชีวิต (คือระหว่างรูปกับรูป หรือระหว่างรูปกับ นาม ให้ติดต่อกันเกิดความรู้ทางใจขึ้นได้) เช่น ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส ายได้สัมผัส ใจได้รับรู้ธรรมารมณ์ และเป็นที่ไหลมาของบุญและบาป ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงปรมาตมธรรม คือ ชันธ อายตนะ ธาตุ สัจจะ

๒.๓.๔ สภาวะและองค์ธรรมของอายตนะ ๑๒

เมื่ออายตนะภายในซึ่งเป็นแดนรับรู้ กระพบกับอารมณ์ อายตนะภายนอกซึ่งเป็นสิ่งที่ ูกู้จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของ อายตนะแต่ละอย่างๆ ขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้ เรียกว่าเห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้เรียกว่าได้ยิน เป็นต้น^{๗๑} ความรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า

^{๖๙} อาจารย์แนบ มหานิราณห์, แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา, หน้า ๑๔๐.

^{๗๐} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๘๓

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๕.

“วิญญูณ” แปลว่า ความรู้แจ้ง คือรู้อารมณ์ ดังนั้นจึงมีวิญญูณ ๖ อย่าง เท่ากับอายตนะและอารมณ์ ๖ คู่ คือวิญญูณทางตาได้แก่ เห็น วิญญูณทางหู ได้แก่ ได้ยิน วิญญูณทางจมูก ได้แก่ ได้กลิ่น วิญญูณทางลิ้น ได้แก่ รุ้รส วิญญูณทางกาย ได้แก่ รู้สิ่งต้องกาย วิญญูณทางใจ ได้แก่ รู้อารมณ์ทางใจ หรือรู้เรื่องในใจซึ่งประกอบด้วยอายตนะ ๖ อารมณ์ ๖ และวิญญูณ ๖^{๗๒} ที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวิญญูณจะต้องอาศัยอายตนะและอารมณ์กระทบกันจึงจะเกิดขึ้นได้^{๗๓} ก็จริง แต่การที่อารมณ์เข้ามาปรากฏแก่อายตนะก็มีใจว่าจะทำให้วิญญูณเกิดขึ้นได้เสมอไป จำต้องมีความใส่ใจ ความกำหนดใจ หรือความใส่ใจประกอบอยู่ด้วย วิญญูณนั้นๆ จึงจะเกิดขึ้น เช่น ในบางคราว เวลาหลับสนิท เวลาฟุ้งซ่านหรือใจลอยไปเสีย เวลาใจจดจ่อแน่วแน้อยู่กับกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ตลอดจนขณะอยู่ในสมาธิ รูปและเสียงเป็นต้นหลาย ๆ ขณะเขียนหนังสือใจจดจ่ออยู่จะไม่รู้สึกส่วนของร่างกายที่แตะอยู่กับโต๊ะและเก้าอี้ ตลอดจนมือที่แตะกระดาษและนิ้วที่แตะปากกาหรือดินสอ ในเมื่อมีอายตนะและอารมณ์เข้ามาถึงกันแล้ว แต่วิญญูณไม่เกิดขึ้นเช่นนี้ก็ยังไม่เรียกว่าการรับรู้ได้เกิดขึ้น การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้งสามอย่างคืออายตนะ อารมณ์ และวิญญูณ เรียกว่า ผัสสะ หรือ สัมผัส แปลตามรูปศัพท์ว่าการกระทบแต่มีความหมายทางธรรมว่า การประจวบหรือบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญูณพูดอย่างเข้าใจกันง่าย ๆ ผัสสะก็คือ การรับรู้นั่นเอง ผัสสะหรือสัมผัส หรือการรับรู้นี้มีชื่อเรียกแยกเป็นอย่าง ๆ ไปตามทางรับรู้คืออายตนะนั้นๆ ครบจำนวน ๖ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส

ผัสสะ เป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการรับรู้ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นแล้ว ขบวนการธรรมก็ดำเนินต่อไป เริ่มแต่ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น ปฏิกริยาอย่างอื่นของจิตใจ การจำหนาย การนำอารมณ์นั้นไปคิดปรุงแต่ง ตลอดจนการแสดงออกต่าง ๆ ที่สืบเนื่องไปตามลำดับในกระบวนการธรรมนี้ สิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษในการศึกษาขั้นนี้ ก็คือ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา ซึ่งเกิดขึ้นในลำดับถัดจากผัสสะนั่นเอง ผัสสะเป็นปัจจัยแก่เวทนา เวทนาจะปรากฏขึ้นได้ ก็เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย^{๗๔} คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้นโดยเป็นสุขสบายไม่สบายหรือเฉยๆ ใดๆอย่างหนึ่ง เวทนานี้ถ้าแบ่งตามทางรับรู้ก็มี ๖ เท่าจำนวนอายตนะคือเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู เป็นต้น แต่ถ้าแบ่งตามคุณภาพจะมีจำนวน ๓ คือ ๑. สุขได้แก่

^{๗๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๔/๑๙๗., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕.

^{๗๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๐/๓๕๗./, ที.ปา. (ไทย) ๑๒/๔๐๐/๔๓๑.

^{๗๔} ม.ม.อ. ๒/๑๙๐/๑๔๖.

สบาย ชื่นใจ ถูกใจ ๒. ทุกข์ ได้แก่ ไม่สบาย เจ็บปวด ๓. อทุกข์ สุข ไม่ทุกข์ ไม่สุข คือ เรื่อย ๆ เฉย ๆ ซึ่งเรียกอีกอย่างว่า อุเบกขา หรือแบ่งละเอียดลงไปอีกเป็น ๕ อย่าง คือ ๑. สุข ได้แก่ สบายกาย ๒. ทุกข์ ได้แก่ ไม่สบายกาย เจ็บปวด ๓. โสมนัส ได้แก่ สบายใจ ชื่นใจ ๔. โทมนัส ได้แก่ ไม่สบายใจ เสียใจ และ ๕. อุเบกขา ได้แก่ เฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์

ดังได้กล่าวแล้วว่าอารมณ์ก็คือโลกที่ปรากฏลักษณะอาการแก่นุญท์ทางอายตนะต่าง ๆ การรับรู้อารมณ์เหล่านี้ เป็นสิ่งจำเป็นซึ่งช่วยให้มนุษย์มีความสามารถในการเกี่ยวข้องกับโลก ทำให้ชีวิตอยู่รอดและดำเนินไปด้วยดี ในกระบวนการรับรู้นี้ เวทนามีเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่ง โดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกให้ทราบว่า อะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิต ควรหลีกเลี่ยงอะไร เกื้อกูลแก่ชีวิต ควรถือเอาประโยชน์ได้ เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการรับรู้ ดำเนินต่อไป^{๗๕}

ทุก ๆ ครั้งที่มีการกำหนดรู้ถึงความรู้สึก หรือเวทนาเกิดขึ้นภายในจิตใจและกายไม่ว่าจะเป็นความสุข ดีใจ ซึ่งเรียกว่า สุขเวทนา หรือความทุกข์ใจ ความไม่สบายใจ ความเสียใจ ซึ่งเรียกว่า ทุกขเวทนา หรือความรู้สึกที่เป็นกลางๆ หรือเฉย ๆ ซึ่งเรียกว่า อุเบกขาเวทนา^{๗๖}

จะเห็นว่า ช่วงต่อที่กระบวนการจะสืบทอดจากการรับรู้ (ผัสสะ) ต่อไปนั้นเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่ง เรียกได้ว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อทีเดียว และในภาวะเช่นนี้เวทนาเป็นองค์ธรรมที่มีบทบาทสำคัญมาก กระบวนการที่ดำเนินต่อไปจะเป็นอย่างไร ต้องขึ้นต่อบทบาทของเวทนาว่าจะมีลักษณะอย่างไร ทั้งนี้ พอดีตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า^{๗๗}

๑) กระบวนการที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างกระบวนการรับรู้ที่บริสุทธิ์กับกระบวนการสังสารวัฏ ในกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ เวทนามีบทบาทเป็นเพียงองค์ประกอบย่อย ๆ อย่างหนึ่งซึ่งช่วยให้เกิดความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ ส่วนในกระบวนการสังสารวัฏ เวทนาเป็นปัจจัยตัวเอก ที่มีอิทธิพลครอบงำความเป็นไปของกระบวนการทั้งหมดกล่าวได้ว่ามนุษย์จะคิดปรุงแต่งอย่างไร และทำการอะไร ก็เพราะเวทนาและเพื่อเวทนาหรือชีวิตจะเป็นอย่างไร ก็เพราะเวทนา และเพื่อเวทนา นอกจากนั้นในกระบวนการสังสารวัฏนี้มนุษย์มิได้หยุดอยู่เพียงแค่นี้เป็นผู้รับรู้อารมณ์เรียนรู้โลก เพื่อเกี่ยวข้องกับจัดการกับโลกอย่างได้ผลดีเท่านั้น แต่ได้ก้าวต่อไปสู่ความเป็นผู้เสพสวดยโลกด้วย

^{๗๕} พระพรหมคุณารมณ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๗.

^{๗๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาธุระหลักการปฏิบัติวิปัสสนา, จำรูญ ธรรมดา แปล (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๒๐.

^{๗๗} พระพรหมคุณารมณ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๘.

สำหรับกระบวนการรับรู้บริบทนั้น ถ้าจะพูดให้ละเอียดชัดเจนตามหลัก ก็ต้องตัดตอนที่ช่วงต่อจากผัสสะนี้ด้วยเหมือนกัน โดยถือว่า การรับรู้เกิดขึ้นเสร็จสิ้นแล้วที่ผัสสะ ดังนั้นกระบวนการต่อจากนี้ไปจึงแยกได้เป็นอีกตอนหนึ่ง และขอเรียกชื่อว่ากระบวนการญาณทัศนะ หรือกระบวนการแบบวิวัฏฏเป็นคู่ปฏิบัติกับกระบวนการสังสารวัฏ แต่กระบวนการแบบวิวัฏฏ เป็นเรื่องของการแก้ปัญหาชีวิต

๒) กระบวนการที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อทางจริยธรรมระหว่างความดีกับความชั่ว ระหว่างกุศลกับอกุศล ระหว่างความหลุดพ้นเป็นอิสระ กับการหมกตมุ่นเวียนอยู่ในสังสารวัฏ

เมื่อกล่าวส่วนอื่น ๆ ของกระบวนการแล้ว ก็ต้องย้อนกลับไปพูดถึงอายตนะอีก เพราะกระบวนการต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น ต้องอาศัยอายตนะ เริ่มต้นที่อายตนะเมื่อว่าองค์ธรรมอื่น ๆ สำคัญ ก็ต้องว่าอายตนะสำคัญเหมือนกัน เช่น เมื่อว่าเวทนาเป็นองค์ธรรมสำคัญยิ่งในกระบวนการแบบเสพส่วยโลก อายตนะก็ย่อมมีความสำคัญมากด้วย เพราะอายตนะเป็นแหล่งหรือเป็นช่องทางที่อำนวยให้เวทนาเกิดขึ้น เวทนาเป็นสิ่งที่มนุษย์มุ่งประสงค์อายตนะเป็นแหล่งอำนวยสิ่งที่มุ่งประสงค์นั้น

สรุป สภาวะและองค์ธรรมของอายตนะ ๑๒ ต้องใช้สติพิจารณาอายตนะทั้งภายในและภายนอกซึ่งเชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ทางใจขึ้น ด้วยการกระทบกันเป็นคู่ คือตากระทบกับรูป หูกระทบกับเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบสัมผัสทางกาย ใจกระทบธรรมารมณ์ ซึ่งย่อเป็นรูปกับนาม เมื่อเห็นแจ้งตามความเป็นจริงนั้น ชื่อว่าได้เห็นสภาวะของอายตนะภายนอกภายในกระทบกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ทั้งสิ้น คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เปลี่ยนสภาพไป หาคำว่าเป็นตัวตน บุคคล เรา เขาไม่ได้นั่นเอง

๒.๔ อายตนะ ๑๒ อันเป็นอารมณ์วิปัสสนา

๒.๔.๑ อายตนะภายใน ๖^{๗๘}

อายตนะภายใน ๖ อย่างนี้บางทีเรียกว่า อินทริย์แปลว่า เป็นใหญ่ หมายความว่า แต่ละอย่างเป็นใหญ่ในหน้าที่ของเขา เช่น ตาเป็นใหญ่ในทางดู เป็นต้น

๑. จักขุ (ตา)   จักขายตนะ

^{๗๘} อภิ.วิ. (ไทย). ๓๕/๑๕๔/๑๑๒.

๒. โสตะ (หู)	โสตายตนะ
๓. ฆานะ (จมูก)	ฆานายตนะ
๔. ชิวหา (ลิ้น)	ชิวหายตนะ
๕. กาย (ร่างกาย)	กายายตนะ
๖. มโน (ใจ)	มนายตนะ

๑. จักขายตนะ หมายถึง แदनตอ คือตา หมายถึง ประสาทที่รับรูปต่าง ๆ ได้อยู่ในนัยต์

ตา

๒. โสตายตนะ หมายถึง แदनตอ คือหู หมายถึง ประสาทที่รับฟังเสียงได้อยู่ในช่องหู

๓. ฆานายตนะ หมายถึง แदनตอ คือจมูก หมายถึง ประสาทที่สูดกลิ่นได้อยู่ในช่องจมูก

๔. ชิวหายตนะ หมายถึง แदनตอ คือลิ้น ลิ้น หมายถึง ประสาทที่ลิ้มรสได้อยู่ที่แผ่นลิ้น

๕. กายายตนะ หมายถึง แदनตอ คือกาย กาย หมายถึง ประสาทที่ได้รับสัมผัส

๖. มนายตนะ หมายถึง แदनตอ คือ มน หรือ ใจ ใจ หมายถึง จิต

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ของตัวเราทุกคน
นี่เองนี่เป็นสิ่งที่เราสามารถที่จะควบคุม หรือสำรวมระวังไม่ให้กระทบกับอายตนะภายนอกได้

๒.๔.๒ อายตนะภายนอก ๖^{๓๕}

อายตนะภายนอก ๖ หมายถึง สิ่งนอกตัวที่จะเข้ามาสัมพันธ์กับ อายตนะภายในของเรา
โลกและสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลกแม้จะกว้างใหญ่เพียงใดจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวเรา คือ

๑. รูป	รูปายตนะ
๒. เสียง	สัททายตนะ
๓. กลิ่น	คันธายตนะ
๔. รส	รสายตนะ
๕. โผฏฐัพพะ	โผฏฐัพพายตนะ

^{๓๕} ปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมะ ตามหลักสูตรนักธรรมตรี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๕ - ๕๖.

๖. ธรรมารมณ์   ฌัมมายตนะ

๑. แตนติดต่อ คือรูป (รูปายตนะ) รูป ได้แก่ สิ่ง que เห็นได้ด้วยตาประกอบหมายถึง เปิดเผยให้รู้ถึงความรู้สึกในใจ ความคิด เกิดแล้วก็ดับไปตามเหตุปัจจัย เป็นไปตามสภาวะ

๒. แตนติดต่อ คือเสียง (สัททายตนะ) เสียง ได้แก่ สิ่งที่ได้ยินได้ด้วยหู วิเคราะห์ตาม ศัพท์ได้ว่า ภาวะใด ย่อมก่อ เหตุ นั้น ภาวะ นั้น จึงชื่อว่า สัททะ (เสียง) หมายถึง ภาวะที่เปล่งขึ้น

๓. แตนติดต่อ คือกลิ่น (คันธายตนะ) กลิ่น ได้แก่ สิ่งที่สุดได้ด้วยจมูก ภาวะอันใดย่อมฟุ้ง ตลบ เหตุ นั้น ภาวะ นั้น จึงชื่อว่า คันธะ หมายถึง ภาวะที่ส่อที่ต้งของคน

๔. แตนติดต่อ คือรส (รสาयตนะ) รส ได้แก่ สิ่ง que ลิ้มได้ด้วยลิ้น วิเคราะห์ว่า สัตว์ทั้งหลาย ย่อมชอบลิ้มลอง ความว่าย่อมชอบใจธรรมชาติ นั้น เหตุ นั้นธรรมชาติ นั้น จึงชื่อว่ารส

๕. แตนติดต่อ คือสิ่งที่สัมผัสทางกาย (โผฏฐัพพายตนะ) โผฏฐัพพะ ได้แก่ สิ่ง que แทะได้ด้วยกาย ที่เกิด ชื่อว่า อายะ (บ่อเกิด) ธรรมชาติใดสัตว์ย่อมถูกต้องธรรมชาติ นั้น จึงชื่อว่า โผฏฐัพพะ

๖. แตนติดต่อ คือ สิ่งที่ได้ยินมาทางประสาทสัมผัสแล้ว จิตหรือวิญญาณเก็บสะสมไว้ (ฌัมมายตนะ) ย่อมทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน เหตุ นั้นสภาพเหล่านั้น จึงชื่อว่า ธรรมเพราะเหตุ นั้น

สรุปว่า อายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ รวมเรียกว่าอายตนะ ๑๒ ก็เลสเมื่อจะ เกิดขึ้น จะดับก็ดับเพราะอายตนะ ๑๒ เท่านั้นก็เลสทั้งหลาย เกิดขึ้นในที่ใดก็ดับไปในที่นั้นนั่นเอง ในการปฏิบัติวิปัสสนาจึงทรงสอนภิกษุให้สำรวมอินทริย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เพราะรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้กิเลสต่าง ๆ เกิดขึ้นภายในใจของผู้ ปฏิบัติวิปัสสนาทั้งหลาย ทำให้ขัดขวางปัญญาไม่ให้เกิดขึ้นเพราะจิตใจไม่สงบจากกิเลส

๒.๔.๓ อายตนะ ๑๒ จำแนกเป็น ๓ ประเภท

พระพุทธองค์ทรงแสดงอายตนะ ๑๒ เหล่านี้ไว้ พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) จำแนกเป็น ๓ ประเภทตามลักษณะปรากฏดังนี้

๑) ฐาตุรับ คือ อายตนะภายใน ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายที่เป็นรูปธรรม

๒) ฐาตุกระทบ คือ อายตนะภายนอก ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่สัมผัสที่เป็นรูปธรรมพร้อมทั้งธรรมารมณ์ที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม

๓) ธาตุรู้ คือ อายตนะที่เป็นนาม ได้แก่ จิตที่รู้อารมณ์ผ่านดวงตา เป็นต้น^{๘๐}

ตัวอย่างเช่น เมื่อมีรูปมาปรากฏทางตา จิตที่เห็นรูปทางตาซึ่งเรียกว่า จักขุวิญญาณจิต ย่อมเกิดขึ้นทำหน้าที่เห็น โดยอาศัยตา คนตาบอดไม่สามารถเห็นได้ เพราะไม่มีตาเป็นสื่อผ่านถึง ประตูลูก ตาจึงเป็นธาตุรับ รูปเป็นธาตุกระทบ ส่วนจิตเป็นธาตุรู้ แม้เสียงก็ปรากฏผ่านประตูลูกย่อม ก่อให้เกิดจิตที่ได้ยินเสียง ดังนี้ เป็นต้น

ในมหาสติปัฏฐานสูตร มีพระพุทธพจน์ที่อธิบายการเจริญวิปัสสนาโดยมีอายตนะ ๑๒ เป็นอารมณ์ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลายอีกประการหนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ คือ

๑) รู้ชัดตาและรูป รู้ชัดสังโยชนที่อาศัยตาและรูปทั้งสองเกิดขึ้น รู้ชัดเหตุเกิดและไม่เกิดสังโยชน รู้ชัดเหตุละสังโยชนที่ละได้แล้วและไม่เกิดขึ้นอีก^{๘๑}

๒) รู้ชัดหูและเสียง รู้ชัดสังโยชนที่อาศัยหูและเสียงทั้งสองเกิดขึ้น รู้ชัดเหตุเกิดและไม่เกิดสังโยชน รู้ชัดเหตุละสังโยชนที่ละได้แล้วและไม่เกิดขึ้นอีก

๓) รู้ชัดจมูกและกลิ่น รู้ชัดสังโยชนที่อาศัยจมูกและกลิ่นทั้งสองเกิดขึ้น รู้ชัดเหตุเกิดและไม่เกิดสังโยชน รู้ชัดเหตุผลสังโยชนที่ละได้แล้วและไม่เกิดขึ้นอีก

๔) รู้ชัดลิ้นและรส รู้ชัดสังโยชนที่อาศัยลิ้นและรสทั้งสองเกิดขึ้น รู้ชัดเหตุเกิดและไม่เกิดสังโยชน รู้ชัดเหตุละสังโยชนที่ละได้แล้วและไม่เกิดขึ้นอีก^{๘๒}

๕) รู้ชัดกายและโผฏฐัพพะ รู้ชัดสังโยชนที่อาศัยกายและโผฏฐัพพะทั้งสองเกิดขึ้น รู้ชัดเหตุเกิดและไม่เกิดสังโยชน รู้ชัดเหตุละสังโยชนที่ละได้แล้วและไม่เกิดขึ้นอีก

๖) รู้ชัดใจและธรรมารมณ์ รู้ชัดสังโยชนที่อาศัยใจและธรรมารมณ์ทั้งสองเกิดขึ้น รู้ชัดเหตุเกิดและไม่เกิดสังโยชน รู้ชัดเหตุละสังโยชนที่ละได้แล้ว และไม่เกิดขึ้นอีก

ด้วยวิธีนี้ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมภายใน ธรรมภายนอก พิจารณาเห็นธรรมทั้งภายใน ภายนอก เห็นธรรมเป็นเหตุเกิดและเหตุดับอยู่ พิจารณาเห็นเหตุเกิดและดับในธรรมอยู่ว่า ภิกษุตั้ง

^{๘๐} ดูรายละเอียดในพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๓๒๒.

^{๘๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๗/๑๑๕.

^{๘๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๗/๑๑๕.

สติเฉพาะหน้าว่า ‘ธรรมมีอยู่’ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยค้นหา และทฤษฎี และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อยู่^{๘๓}

๒.๓.๔ อายตนะ ๑๒ เป็นอารมณ์วิปัสสนา

ในการเจริญวิปัสสนาโดยมีอายตนะ ๑๒ เป็นอารมณ์ มีหลักการปฏิบัติ ดังนี้

๑) การกำหนดรู้จักขุปสาท

การที่โยคีรู้ว่าปสาทตาดีพอที่จะทำให้สีปรากฏ ก็ดี การรู้ว่าปสาทตาดีนี้เรียกว่าเป็นการรู้ลักษณะของจักขุปสาทได้ตามความเป็นจริง นี่แหละคือการรู้สภาวะลักษณะของรูปตาที่มีความใส ซึ่งเรียกว่า จักขุปสาท แม้ในเรื่องของปสาทอื่น ๆ เช่น โสตปสาท ก็พึงทราบโดยทำนองเดียวกัน การที่โยคีรู้ว่าจักขุปสาทเป็นตัวนำจิตให้เข้าถึงรูปสีที่เรียกว่า วรรณะ ก็ดี การที่รู้ว่า จักขุปสาทก่อให้เกิดการเห็น ก็ดี เรียกว่าเป็นการรู้รูปของจักขุปสาทนั้น ตามความเป็นจริง จักขุปสาทมีหน้าที่ดึงจิตเข้าไปสู่รูปารมณ หรือที่เรียกว่าสีจักขุปสาทนั้นทำหน้าที่ดึงจิตสู่รูปารมณนั่นเอง นั่นก็คือก่อให้เกิดการเห็นรูปารมณนั้น การที่โยคีรู้นี้เป็นที่ตั้งแห่งการเห็นก็ดี รู้ว่าการเห็นเกิดขึ้นจากสิ่งนี้ หรือเริ่มต้นจากสิ่งนี้ ก็ดี เรียกว่าเป็นการรู้ปัจจุภูมิตฐานของจักขุปสาทนั้นตามความเป็นจริง ก็การรู้ถึงสาเหตุคือ รู้ว่าประตาสซึ่งเรียกว่ารูปหยาบปรากฏเกิดด้วยอำนาจของกรรม หรือที่เรียกว่า กัมมฆฏรูป นั่นว่า จักขุปสาทนี้เกิดขึ้นเพราะมีรูปตาเนื้อนี้เป็นเหตุ ดังนี้เรียกว่า เป็นการรู้ปทัฏฐฐานของจักขุปสาทนั้นตามความเป็นจริง

๒) การกำหนดรู้รูปายตนะ

รูปทั้งหมดมีการกระทบจักขุเป็นลักษณะ^{๘๔} การที่โยคีรู้รูปที่เป็นสีสันได้ตามความเป็นจริง เช่น รู้ว่านี่คือรูปสีสันปรากฏในจักขุปสาท เรียกว่าเป็นการรู้ลักษณะของรูปายตนะตามความเป็นจริง รู้ว่านี่คือสิ่งที่ปรากฏให้เห็นได้ เรียกว่าเป็นการรู้รูปของรูปายตนะนั้นตามความเป็นจริง รู้ว่านี่คือวิสัยหรือที่โคจรของการเห็น ก็ดี รู้ถึงการเกิดขึ้นของการเห็นว่ามีมาจากสิ่งนี้ ก็ดี เรียกว่าเป็นการรู้ปัจจุภูมิตฐานของรูปายตนะตามความเป็นจริง รู้ว่าจักขุปสาทเกิดขึ้นโดยอาศัยรูปที่เป็นฐาน กล่าวคือฆฏรูป เรียกว่าเป็นการรู้ปทัฏฐฐานของรูปายตนะตามความเป็นจริง บางท่านพิจารณา

^{๘๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๔/๒๕๘., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙.

^{๘๔} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๕๓๘/๒๓๖.

กำหนดรูปทั้งหลาย โดยอาศัยการมนสิการซึ่งได้แสดงไว้ในเรื่องของธาตุวัตถสถานสมณะ^{๘๕} และนำมาใช้ในการพิจารณาในเรื่องของวิปัสสนาให้มองเห็นรูปารมณนั้นเป็นของละเอียดดุจผุยผง ซึ่งการนำมาพิจารณาโดยการอาศัยจณณมนสิการ จากสมณดังกล่าวมิให้เป็นการรู้ลักษณะระส่ำระสอของรูปตามความเป็นจริง

๓) การกำหนดรู้โสตปสาท

โยคินสามารถรับรู้โสตปสาทตามความเป็นจริงดังนี้

รู้สภาวะลักษณะของโสตปสาทนั้นว่า เป็นรูปปสาทที่มีความใสพอที่จะทำให้รูปเสียงปรากฏหรือพอที่จะได้ยินเสียงได้

รู้รูปของโสตปสาทนั้นว่า “เป็นตัวแทนไปสู่เสียงหรือเป็นตัวแทนทำให้ได้ยินเสียง”

รู้ปัจจุปัญฐานของโสตปสาทนั้นว่าเป็นที่ตั้งของการได้ยิน หรือได้ยินมาจากที่ตรงนี้รู้ปทัชฐานของโสตปสาทนั้นว่า เนื่องจากมีหูกกล่าวคือ กัมมชฎรูป รูปหยาบที่เกิดแต่กรรมปรากฏจึงทำให้มีโสตปสาทนี้ได้”

การรู้สภาวะลักษณะเป็นต้นของโสตปสาทที่กล่าวมานี้สอดคล้องกับพระบาลี มหาสติปัฏฐานว่า โสตถจ ปชานาติ “โยคีย่อมกำหนดรู้โสตปสาทด้วย”^{๘๖}

๔) การกำหนดรู้สัทททายตนะ

เสียงทั้งหมดมีการกระทบกับโสตเป็นลักษณะ^{๘๗} โยคินสามารถรับรู้สัทททายตนะ(เสียง)ตามความเป็นจริง ดังนี้

รู้สภาวะลักษณะของสัทททายตนะว่า “เป็นสภาวะที่เกิดภายในโสตปสาท” รู้รูปว่า “ดังจนทำให้ได้ยิน” รู้ปัจจุปัญฐานว่า “เป็นที่โคจรเที่ยวไปหรือวิสัยของการได้ยิน” หรือรู้ว่า “การได้ยินนั้นล้วนแต่มาจากสภาวะนี้นั้นเที่ยว” รู้ปทัชฐานว่า “เป็นธรรมชาติที่ตั้งอยู่หรืออาศัยอยู่บนรูปหยาบกล่าวคือมหาภูตรูป”

เสียงมีความเป็นอารมณ์ของโสตวิญญานเป็นรส มีความเป็นโคจรของโสตวิญญานเป็นปัจจุปัญฐาน^{๘๘}

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจสเถระ) แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๑๗.

^{๘๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๓๒๙.

^{๘๗} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๕๓๘/๒๓๖.

^{๘๘} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๕๓๘/๒๓๗.

รู้สภาวะลักษณะของโสตวิญญูณว่า เป็นสภาวะที่ได้ยินเสียง

รู้รูปว่า รับเอาเพียงเสียงเป็นอารมณ์ หรือเพียงแค่ว่าได้ยินเสียง

รู้ปัจจุปัญฐานว่า มีการมุ่งหน้าไปหาเสียง

รู้ปัญฐานว่า เพราะมีการมนสิการเอาใจใส่หรือเพราะมีโสตประสาท (เครื่องรับฟัง) และสัททายตนะ (เสียง) จึงทำให้ได้ยิน หรือเพราะมีวิบากกรรมจึงทำให้ได้ยิน ทุกๆ ครั้งที่โยคีได้กลิ่น หากโยคีสามารถกำหนดทันว่า หอมหนอ หรือได้กลิ่นหนอ ในขณะนั้นบรรดาสภาวะธรรม ๕ ประการ สภาวะใดสภาวะหนึ่ง ก็จะสำแดงตนปรากฏ โดยสภาวะลักษณะเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะทำให้โยคีนั้นรู้สภาวะธรรมนั้นตามที่ปรากฏนั่นเอง ซึ่งจัดเป็นการรู้ในระดับของญาณปริยญา ซึ่งเป็นปริยญาขั้นต้น ส่วนในขั้นของปริยญาขั้นสูงกล่าวคือตีสณปริยญา และปหานปริยญานั้น เป็นการรู้ลึกลงไปถึงการเกิดการดับและสามัญลักษณะมีอนิจจลักษณะเป็นต้นตามความเป็นจริง

๕) การกำหนดรู้คันธายตนะ

กลิ่นแม้ทั้งหมดมีการกระทบขานะเป็นลักษณะ^{๘๙} รู้สภาวะลักษณะของคันธายตนะ (กลิ่น) ว่า เป็นสภาวะที่เกิดภายในฆานประสาท

รู้รูปว่า หอมหรือเหม็นจนทำให้ได้กลิ่น

รู้ปัจจุปัญฐานว่า เป็นที่โคจรเที่ยวไปหรือวิสัยของการได้กลิ่น หรือรู้ว่าการได้กลิ่นนั้น ล้วนแต่มาจากสภาวะนี้นั้นเที่ยว

รู้ทัฏฐานว่า เป็นธรรมชาติที่ตั้งอยู่หรืออาศัยอยู่บนรูปหยาบกล่าวคือภูตรูป มีการกำหนดรู้สภาวะเหล่านี้สอดคล้องกับพระบาลีว่า คนธะ จ ปชานาติ. โยคีย่อมกำหนดรู้กลิ่นทั้งหลายด้วย

๗) การกำหนดรู้รสายตนะ รสมีการกระทบลิ้นเป็นลักษณะ^{๙๐}

รู้สภาวะลักษณะของรสหรือรสายตนะหรือรสารมณนั้นว่าเป็นสภาวะที่ปรากฏอยู่บนลิ้น

รู้รูปว่า เป็นสภาวะที่ลิ้นรับรู้ได้

รู้ปัจจุปัญฐานว่า เป็นที่โคจรที่เที่ยวไปหรือวิสัยของการรู้รส

รู้ทัฏฐานว่า เป็นธรรมที่ตั้งอยู่บนรูปลิ้นที่เป็นรูปหยาบซึ่งเรียกว่า ภูตรูป

สรุป การเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นวิธีปฏิบัติสูงสุดในพุทธศาสนา ผู้ปฏิบัติเมื่อหยั่งเห็นรูปนามตามความเป็นจริง ย่อมรับรู้สภาวะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส นึกคิด อันเป็นอารมณ์ของตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจโดยมีสติเป็นองค์ธรรมกำกับ เมื่อสติมีกำลังมากขึ้นย่อมเกิด

^{๘๙} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๕๓๘/๒๓๘.

^{๙๐} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๕๓๘/๒๔๐.

วิปัสสนาปัญญาจนเห็นความเป็นไตรลักษณ์ของชั้น ๕ และอายตนะดำเนินไปตามแนวทางแห่ง
โสฬสญาณตามลำดับจนถึงโคตรภูญาณ พ้นจากความเป็นปุถุชนยังลงสู่ความเป็นพระอรหันต์
หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งมวล

๒.๕ สรุปท้ายบท

ชั้น ๕ คือกองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ที่ประชุมกันเป็นหมวดรวมซึ่งบัญญัติ
เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา อันเป็นธรรมดาของสัตว์โลกทั้งหลาย ที่ยังมีความเห็นผิด ไม่รู้
ตามความเป็นจริงในสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นว่า มีเพียงรูปนาม และอายตนะ ๑๒ คือสิ่งที่เชื่อมต่อให้เกิด
ความรู้ มีอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายใน ๖ คือ เชื่อมต่อให้เกิดความรู้
แดนต่อความรู้ฝ่ายภายใน มี ๑. จักขุ (ตา) ๒. โสตะ (หู) ๓. ฆานะ (จมูก) ๔. ชิวหา (ลิ้น) ๕. กาย
(กาย) ๖. มโน (ใจ) ทั้ง ๖ อย่างนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อินทรีย์ ๖ เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของแต่ละ
อย่าง เช่น จักขุ เป็นเจ้าการในการเห็น เป็นต้น อายตนะภายนอก ๖ ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ แดน
ต่อความรู้ฝ่ายภายนอก ๑. รูปะ (รูป สิ่งที่เห็นหรือวัตถุ คือ สี) ๒. สัททะ (เสียง) ๓. คันธะ (กลิ่น) ๔.
รสะ (รส) ๕. โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ๖. ธรรม หรือธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ สิ่งที่เรา
นึก คิด) ทั้ง ๖ นี้เรียกทั่วไปว่า อารมณ์ ๖ คือเป็นสิ่งสำหรับให้จิตยึดหน่วง เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ หรือ
พ้นจากทุกข์ได้ ซึ่งชีวิตของมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายที่ต้องตกอยู่ในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ใน
บทต่อไปจะได้กล่าวถึงการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์เถรวาท ซึ่งจะได้เห็นกระบวนการและ
ขั้นตอนของชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ อย่างชัดเจนขึ้น